

Jaakko Mikkola | WSOY:n kirjallisuussäätiö

Johdanto: Suomalainen kirja-ala syksyllä 2018 – Ainaista kriisipuhetta, vai koko alan kohtalon vuosia?

Tämän selvityksen keskiössä on koota ja vertailla kirjamyynnin ja kirjallisuuden kuluttamisen muutoksia. Tältä perustalta tehdään rajatusti katsauksia siihen, miten kirjallisuuden ammattilaisuus, vastaanotto, yhteiskunnallinen asema ja medianäkyvyys ovat muuttuneet. Jokainen osa-alue olisi itsessään pitkän selvityksen arvoinen, joten selvityksen tekijän pyrkimyksenä on antaa alan muutoksista yleiskuva.

Suomalaisen kirja-alan kriisi on ollut toistuva teema viime vuosina alan sisäisissä messuseminaareissa ja toimialapäiväkeskusteluissa. Kulttuurijournalismi on kaiuttanut viestiä suurelle yleisölle.

Osa kirja-alan vaikuttajista pitää väitteitä kriisistä liioiteltuna, toiset näkevät jopa toimialan perustusten rapautuvan kirjamyynnin laskiessa ja suomalaisten lukutaidon eriytyessä paljon lukeviin ja lähes täydellisesti kirjallisuudesta vieraantuneisiin.

Moni tähän selvitykseen haastatelluista suomalaisista kirjallisuuden ammattilaisista kokee silti keskustelun tyrehtyvän aina sen vasta alettua. Lisäksi eri toimijoilla ja tekijöillä on erilaiset käsitykset oletetun kriisin laadusta, syistä ja vakavuudesta.

Otavan toimitusjohtaja **Pasi Vainio** sanoo, että ilmiöstä keskustellessaan hän huomaa usein puhuvansa oikeastaan suomalaisen kaunokirjallisuuden tilanteesta. Suomen kustannusyhdistyksen tilastojen mukaan kaunokirjallisuuden osuus alan kokonaisymyynnistä oli vuonna 2017 kuitenkin vain noin 14 prosenttia ja yleisestä kirjallisuudestakin (tietokirjallisuus, kaunokirjallisuus, lasten- ja nuortenkirjallisuus sekä sarjakuvat) vain 23,5 prosenttia.

Jotta rakentava keskustelu on mahdollista, ensimmäiseksi pitää määritellä, puhummeko kustannus- ja kirjakauppa-alan liiketoiminnallisesta tilanteesta, kirja-alan rakenteista, kirjallisuuden laadusta, lukemisen määrästä vai näistä kaikista erikseen ja yhteen kietoutuneina?

Kun joku sanoo kirja-alan olevan kriisissä, sen puolivirallinen vastausohje on tokaista kirja-alan olleen ”aina kriisissä”. Puhetta kustannusalan ja kirjallisuuden tilanteesta on ollut viime vuosina niin paljon ja melko toistuvasti sanankääntein, että se jo uuvuttaa muut kuin asiaa aivan lähietäisyydeltä seuraavat ammattilaiset.

On oikeutettua puhua kriisistä sellaisella toimialalla, jonka myynnistä katoaa vuosikymmenessä neljännes (yleinen kirjallisuus Suomen kustannusyhdistyksen tilastojen perusteella). On perusteltua olla huolissaan kirjallisuuden tulevaisuudesta, kun nuorten ikäluokkien lukeminen vähenee kaikkialla länsimaissa.

On siis väärin sanoa, että kirja-ala olisi ollut samalla tavalla ”aina kriisissä” kuin se on viimeisen kymmenen vuoden aikana Suomessa ollut. Ala on kohdannut niin suuria

liiketaloudellisia, teknologisia ja yhteiskunnallisia muutoksia, että niiden väistäminen ja kieltäminen olisi silmien ummistamista tai jopa ylimielisyyttä.

Tätä selvitystä varten on haastateltu laajasti suomalaisia kirjallisuuden ammattilaisia. Vertailukohdaksi selvityksen tekijä **Jaakko Mikkola** (myöhemmin tekijä) on pyytänyt keskeisiin kysymyksiin kommentit myös ruotsalaisilta kustannusalan edustajilta.

Ammattilaisten vastausten pohjalta tekijä pyrkii luomaan kattavan yleiskuvan niistä muutoksista, joita kirja-ala on viimeisen kymmenen vuoden aikana kohdannut ja joita se todennäköisesti tulee lähivuosina kohtaamaan.

Yhteisesti tunnistettuja kielteisiä muutoksia ovat olleet lähes vuosikymmenen jatkuneen kirjamyynnin laskun lisäksi alan työpaikkojen merkittävä väheneminen, kirjallisuuden yhteiskunnallisen aseman ja näkyvyyden taantuminen sekä kirjakaupan erikoisliikkeiden harveneminen ja kentän yksipuolistuminen. Monelle suomalaiselle automarketin suppean valikoiman kirjaosasto on jo tällä hetkellä paikkakunnan ainoa kirjoja myyvä liike.

Tekijä pyrkii antamaan yleiskuvan tilanteesta mutta keskittymään erityisesti keskeisten instituutioiden, kustantamoiden, kirjakauppojen ja tekijäjärjestöjen näkemyksiin alan haasteista sekä keinoista, joiden avulla kirjallisuus säilyttää suuren lukevan yleisön kiinnostuksen ja lunastaa uudelleen ja uudelleen vahvan yhteiskunnallisen asemansa.

Kirja-alaa ei ole mielekästä käsitellä ainoastaan lukujen valossa, vaikkakin alan toimijoiden vakavaraisuus on perusedellytys myös nykyisen kaltaiselle taiteelliselle monipuolisuudelle ja laadulle.

Koko toimialan ytimenä on suomenkielisen (ja ruotsiksi julkaistun suomenruotsalaisen) kirjallisen kulttuurin elinvoimaisuus. Kaupallinen menestys sekä uusien kykyjen löytäminen ja taiteellisen laadun ylläpitäminen kietoutuvat alalla yhteen tavalla, joka erottaa kirja-alan useimmista muista toimialoista.

Raportin tarkoituksena ei ole jäädä kiistelemään suomalaisen kirjallisuuden taiteellisesta laadusta vuonna 2018 – harvan keskustelijan mielestä se edes on uhanalainen. Jakelukanavien ja formaattien muutoksilla on kuitenkin väistämättä vaikutusta myös kirjallisuuden sisältöihin.

Tätä vaikutusta käydään läpi etenkin luvussa, jossa tarkastellaan sähköisten julkaisujen läpimurtoa Suomessa. Ruotsalaisenkustantamo Norstedtsin toimitusjohtaja **Otto Sjöberg** ennustaa äänikirjojen kasvattavan Ruotsissa merkittävästi markkinaosuuttaan, ja odotettavissa on saman ilmiön vahvistuminen Suomessa hyvä alun jälkeen.

Nimenomaan lukuaikapalveluissa kuunneltavat äänikirjat kääntävät huomion sisältöjen muutoksiin. Uusi mobiilissa käytettävä formaatti on vienyt kirjallisuuden ensimmäistä kertaa sellaisiin tilanteisiin, joissa ihmiset tekevät muita asioita kirjan ohella. Äänikirjoissa ja etenkin palveluiden omissa jatkosarjoissa korostuvat tarinat, joissa on selkeä ja helposti seurattava juoni.

Muita väitettyjä muutoksia sisältöön on ollut suurten kustantamoiden julkaiseman tietokirjallisuuden väitetty viihteellistyminen. Runous, novellistiikka ja esseistiikka ovat löytäneet ainakin osin kannattelijansa uusista, pienemmistä kustantamoista, mutta moni

kysyy, ovatko ne marginalisoituneet entisestään. Selvityksen tekijä antaa alan ihmisille tilaa pohtia myös tähän kokonaisuuteen kytkeytyviä asioita.

Raportissa pyritään löytämään eroja Suomen ja sellaisten markkina-alueiden välillä, joissa kirjamyynnin alamäki on ollut loivempaa. Mistä syistä esimerkiksi Ruotsissa digitaaliseen murrokseen tartuttiin aiemmin, ja tulisiko myös Suomeen saada muiden Pohjoismaiden kaltaisia julkisia tukimalleja kustantamiselle?

Verrokkimaihin suhteuttamisen lisäksi raportin lopussa tuodaan yhteen kirjallisuuden ammattilaisten näkemyksiä uusista avauksista, jotka hyödyttäisivät koko alaa. Viimeinen luku on jaettu kahteen osaan, joista ensimmäisessä käsitellään niitä uudistuksia, joita yritysten tulisi tehdä omista lähtökohdistaan.

Toisessa osassa nostetaan esiin aloitteita, joita ala voisi tehdä yhtenä rintamana. Moni haastatelluista nostaa esiin huolensa siitä, että pieni toimiala ei saa hajanaisena omia aloitteitaan läpi ja ääntään kuuluviin. Yhteistyötä rajoittavista eri toimijoiden ristiriidoista toivotaan päästävän tiiviimpään yhdessä tekemiseen.

Digitalisaatio, yhtenä ilmiönään sosiaalinen media, muokkaa arvostuksiamme, vapaa-aikaamme, kulutustapojamme ja jopa psyykettämme ennen näkemättömällä tavalla. Sillä on ja tulee olemaan vaikutusta myös lukemiseen sekä kirjallisuuden formaatteihin ja sisältöihin.

Pyrin hahmottamaan ilmiöiden merkitystä ja osuutta kirjamyynnin laskussa sekä siinä, miksi nämä maailmanlaajuiset ilmiöt ovat vaikuttaneet erityisen vahvasti suomalaiseen kirja-alaan. Selityksiä on tulkintani mukaan niin taloudellisilla, kulttuurisilla kuin eri maiden kirja-alojen välisillä eroavaisuuksilla.

Kirjamyynnin kiistämättömällä laskulla on väistämättömät seurauksensa kirja-alan rakenteisiin ja kirjailijoiden asemaan, mutta usein asiat menevät keskustelussa umpisolmuun. Jos tämä selvitys onnistuu avaamaan edes osan noista solmuista – ja toimisi jonkinlaisena katalyyttina keskustelulle – se täyttää paikkansa.

Kaiken muutoksen näkeminen kriisinä on halvaannuttavaa ja sen toistuva viestiminen ulospäin ei luo mielikuvaa eteenpäin suuntautuneesta taiteen- ja liiketoiminnan alueesta, joka ottaisi uuden ajan haasteet vastaan avoimena.

Ennen kaikkea selvityksen tekijän roolina on ollut tuoda foorumi kentän ammattilaisille kertoa vapaasti ajatuksiaan kriisistä ja sen ylittämisen keinoista. Kokevatko suomalaiset ammattilaiset, että kirja-alalla tulee keskinäisen kilpailun lisäksi edistää joitakin yhtenäisenä rintamana, ja mitä nämä asiat voisivat olla?

Yleisen kirjallisuuden merkitys on alan statuksen kannalta keskeinen, ja sen tilanne yhteiskunnallisestikin merkittävä. Tälle selvitykselle olennainen raja on nimenomaan keskittyä yleisen kirjallisuuden tilanteeseen. Oppimateriaalien merkitys jää tästä raportista sivuun, sillä sen käsittely vaatisi kokonaan toisenlaisia kysymyksenasetteluja.

Sisällysluettelo

1 Kriisin takaa – taantuman ja digitalisaation yhteisvaikutus	4
1.1 Kasvuvuosi pitkän laskun jälkeen – kirjamyynti 2010-luvulla	7
1.2 Lukuaikapalvelut vauhdittavat sähköisten julkaisujen kasvua	10
1.3 Murheellisten lukujen maa? – Suomen tilanne kansainvälisesti.....	12
2 ”Mistä niitä kirjoja saa?” – marketit ja kasvava digi	13
2.1 Kirjanrakastajien harmaantuva heimo? – kuka kirjoja ostaa	16
2.2 Miten tavoittaa kadonneet lukijat – maailmanlaajuinen haaste	17
2.3 Kirjallisuus kuvan aikakaudella – digitalisaation vaikutuksia	19
3 Uusia formaatteja ja lukevia esikuvia – kirja-alan avauksia	22
3.1 Yhteistyö ja terästyminen – mitä kirja-alan tulisi tehdä	25
3.2 Verokanta ja tuotantotuki – yhteiskunnalliset tukimuodot.....	27

1 Kriisin takaa – taantumana ja digitalisaation yhteisvaikutus

Suomen kustannusyhdistyksen edustaa valtaosaa suomalaisesta kirjankustannusala. Edunvalvontajärjestön neljännesvuosittain kokoamista tilastoista saa käsillä olevista lähteistä parhaan käsityksen siitä, miten yleisen kirjallisuuden julkaisemiseen perustuvalla liiketoiminnalla menee nykyhetken Suomessa.

SKY:n tilastot kertovat jäsenkustantamoiden myynnin vähentyneen yleisen kirjallisuuden osalta noin 25 prosentilla, kun vertailukohdiksi otetaan 2000-luvun huippuvuosi 2009 ja vuosi 2017.

Tämän raportin laajuudessa ei ole mahdollista antaa aukottomia vastauksia esimerkiksi siihen, kuinka paljon Suomen tilanteeseen ovat vaikuttaneet yleiset taloudelliset seikat, jakeluverkoston muutokset, saati (kirjallisen) kulttuurimme suojattomuus nopeasti kehittyvän teknologian sekä muiden kulttuuri- ja viihdemuotojen edessä.

Valmiiden vastausten antamisen sijasta tarkoituksena on olennaisten lukujen ja kysymysten esiin tuominen sekä alaan vaikuttaneiden ilmiöiden ja ammattilaisten valistuneiden vastausvaihtoehtojen näkyväksi tekeminen sekä – toivottavasti – keskustelun herättäminen.

Tässä luvussa pyritään katsomaan lukujen taakse ja kysymään myynninlaskun syitä. Suomalaiset ja ruotsalaiset kirjallisuuden ammattilaiset pohtivat sen seurauksia tulevissa luvuissa. Ensimmäinen vaikeus on siinä, että Suomessa ei ole kirjamyynnistä yksinä kaiken kattavia tilastoja, joiden avulla voisi selittää alamäkeä esimerkiksi alan painotusten muuttumisella (pienkustantaminen, tietokirjallisuuden siirtyminen osittain sidosryhmille).

Suomen kustannusyhdistyksen tilastot käsittävät edunvalvontajärjestön jäsenille tilittyneen arvonlisäverottoman nettomyynnin. Yhdistyksen jäsenenä on noin 100 kirjankustantajaa, jotka edustavat noin 75-80 prosenttia kirjamyynnistä.

Kirjakauppaliitto kokoaa jäseniensä kirjamyynnin perusteella omat vuosittaiset tilastonsa. Kirjakauppojen osuus kirjojen kokonaisymyynnistä on nykyisellään Suomessa kuitenkin vain noin 30 prosenttia, eivätkä tilastot sisällä myyntiä esimerkiksi markettien kirjaosastoilta.

Kirjakauppaliitto kokoaa yhdessä Tilastokeskuksen kanssa myös kirjamyynnistä kertyneisiin veroihin perustuvat tilastot, mutta tämä tilasto sisältää jälleenmyyjien katteen.

Bonnier Kirjat Suomen toimitusjohtaja **Timo Julkunen** näkee yhteisen, kaiken kattavan tilastoinnin puuttumisen merkittävänä ongelmana. Esimerkiksi Ruotsissa kirjakauppa-alan edunvalvontajärjestö Svenska Bokhandlareföreningen ja kustantajien yhteenliittymä Svenska Förläggareföreningen kokoavat vuosittain kirjamyynnistä kattavan tietopaketin, joka huomioi kaikki kanavat.

”Toki tämän raportin sisällä viestitään, miten kirjakaupoilla ja muilla myyntikanavilla meni erikseen. Yhteisellä tietopaketilla kirja-ala antaa Ruotsissa yhtenäisen, relevantin viestin ulospäin medialle, päättäjille ja kirjanostajille. Tässä meillä olisi Suomessa paljon kehitettävää”, Timo Julkunen perustelee.

Suomen kustannusyhdistyksen johtaja **Sakari Laiho** ja Kirjakauppaliiton toimitusjohtaja **Laura Karlsson** näkevät kumpikin, että kirjamyynnin dramaattisen laskun syynä on vuonna 2008 alkanut maailmanlaajuinen finanssikriisi, josta Suomi on toipunut hitaasti.

”Tosin kuin aiempina lama-aikoina, näyttää siltä, että kirja noudattelee yleisen talouden linjoja. Kirjamyynnin lasku ajoittuu Suomessa niihin vuosiin, joihin myös yleinen talous on laskenut. Kirjan lasku lähtee vuonna 2009, 2008 alkoi talouskriisi. Viime vuonna myynti kasvoi ensimmäisen kerran sen jälkeen. Olemme kulkeneet toimialana käsi kädessä Suomen talouden kanssa”, Sakari Laiho toteaa.

Vähittäiskaupan ja etenkin suhdanneherkän erikoiskaupan myynti laski taantuman vuosina yleisesti miltei kaikilla aloilla kodintekniikasta vaatekauppaan. Helposti saatavilla olevat tilastot ovat suurelta osin suoraan vertailukelvottomia. Yleisenä huomiona voi kuitenkin sanoa kirjamyynnin erottuvan sanomalehtien ohella monista muista erikoiskaupan toimialoista siinä, että myynninlasku kesti yhtäjaksoisesti niin pitkään ja jyrkästi.

Lamakaudet ja esimerkiksi sota-aika ovat vaikuttaneet aiemminkin kirjallisuuden myyntilukuihin Suomessa. Tällä hetkellä käynnissä olevaa muutosta on kuitenkin perusteltua pitää poikkeuksellisenä, sillä historiallinen teknologinen murros ja Suomea kipeästi kohdellut taantuma ovat osuneet samoille vuosille.

Kirjallisuudelle on manattu vaikeuksia myös silloin, kun elokuvanäytökset, radio, televisio tai kotiteatterit alkoivat yleistyä länsimaissa. **Olavi Paavolaisen** *Nykyäikää etsimässä* -teokseensa 90 vuotta sitten kirjoittama rivi, ”Kerran tulee aika, jolloin kuva surmaa kirjan”, on osoittautunut ennenaikaiseksi omana aikanaan ja kaikkina muinakin tähänastisina murrosaikoina. Moni voi kysyä, miten tämä murros eroaisi edellisistä?

Aiemmista murroksista poiketen digitalisaatio muuttaa tiedonvälityksen, kulttuurin ja yhteiskunnan painotuksia niin radikaalisti ja nopeasti, että on pakollista kysyä, mitä kirjallisuudesta jää murroksen keskellä jäljelle – miten painettua kirjaa päätuotteenaan pitävä ala perustelee paikkansa ajassa, jossa informaatio ja viihde siirtyvät nuorimmille ikäluokille ensisijaisesti videon, ei enää tekstin välityksellä.

”Uusien digitaalisten kanavien vaikutus ansaintamalleihimme on suurin alan kohtaama muutos 500 vuoteen, Gutenbergin jälkeen. Mutta yhteiskunnallisesti on käynnissä vielä suurempi murros. Ensimmäistä kertaa 200 vuoteen nuorimmat ikäluokat eivät enää pidä kirjoitettua tekstiä ensisijaisena informaatiolähteenään. Sen paikan on ottanut video”, toteaa ruotsalaisen Norstedtsin toimitusjohtaja Otto Sjöberg.

Muutoksen rajuuden tiedostamattomuus tekisi kirja-alasta suojattoman ja jättäisi kirjallisuuden muiden kulttuurinalojen armoille. On tärkeää kysyä myös sitä, millaiseen yhteiskunnalliseen asemaan olemme kirjallisuuden osalta tyytyväisiä?

Kirjallisuudella on Suomessa kymmeniä tuhansia aktiivisia ja omistautuneita seuraajia eri ikäluokissa. Kirja on lisäksi säilyttänyt asemansa suuren yleisön keskuudessa arvokkaaksi koettuna lahjana, joka löytyy kovasta paketista niin jouluna, isän- ja äitienpäivänä kuin henkilökohtaisina merkkipäivinä.

Silti nykyisessä tilanteessa kirjallisuuden pitää perustella paikkansa entistä paremmin. Myös monet aktiivilukijat laiskistuvat ja seuraavat pitkiä narratiiveja helpommin Netflixista ja HBO:sta kuin romaaneista. Näin on tapahtunut alan teettämien tutkimuksien mukaan myös esimerkiksi Saksassa, vaikka siellä kirjamyynänti on pysynyt vakaana.

Brittikirjailija **Will Self** maalaili The Guardianin haastattelussa maaliskuussa 2018, että romaanista uhkaa tulla marginaalinen taidemuoto, samalla tavoin kuin öljyvärimaalauksesta ja klassisista sinfonioista. Väite oli provokatiivinen, mutta sitä ei kannata ohittaa provokaationa. **Philip Roth** synkisteli 2010-luvun alun haastatteluissaan, että pelkää romaanin marginalisoituvan taiteena 25 vuoden kuluessa, koska nopeutuvan tiedonvälityksen hälyssä elävät ihmiset ovat menettämässä keskittymiskykyä.

Kirjallisuuden ammattilaisten pitää jo nyt ja jatkossa vielä enemmän osata perustella lukemisen etuja, ja toisaalta olla avoimena sille, millaiset kirjalliset sisällöt toimivat digitaalisissa kanavissa. Teknologia on jo nyt muuttanut kirjallisuutta.

Painettu kirja määrittää kirjallisuutta edelleen taiteena ja liiketoimintana alaa aktiivisesti seuraaville. 2010-luvun alussa luodut uhkakuvat kirjallisuuden vanhanaikaisuudesta ja sen suosion äkillisestä romahtamisesta digitaalisena aikana ovat osoittautumassa liioitelluiksi – lukevat ihmiset pystyvät edelleen keskittymään pitkiin ja haarautuviin narratiiveihin ja haluavat tarinansa paperilta.

Todellisia uhkiakin on, sillä viikoittain lukevien ihmisten osuus on tutkimusten mukaan laskusuunnassa niin Ruotsissa, Saksassa kuin Yhdysvalloissa. Mikäli kirjallisuus halutaan säilyttää suurta ihmisten enemmistöä kiinnostavana taidemuotona ja ajanvietteenä, koko alan tulee suhtautua avoimesti kirjan uusien formaattien ja muotojen kehittämiseen.

Lukuaika-applikaatiot ovat tämän hetken luonteva sähköisten julkaisujen kasvualusta. Miten tekniikan – vaikkapa virtuaalitodellisuussisältöjen – kehittyminen vaikuttaa kirjallisuuteen? Kukaan ei voi väittää tietävänsä, mutta muuttuvan teknologian heittämää kysymystä ei kannata ohittaa naurettavana science fictionina.

1.1 Kasvuvuosi pitkän laskun jälkeen – kirjamyynänti 2010-luvulla

Kirjamyynänti laski Suomessa yhtäjaksoisesti lähes vuosikymmenen ajan, vuoteen 2017 asti. Vaikka viime vuosi oli yleisen kirjallisuuden osalta pitkästä ajasta plusmerkkinen, selviää tilastoja tarkemmin tarkastellessa, että painettujen kirjojen myyntitulot laskivat yleisen kirjallisuuden osalta myös viime vuonna. Myös kappalemääräisesti laskettuna painettujen kirjojen myynänti laski myös vuonna 2017.

Käänteentekevää oli kuitenkin se, että vihdoinkin myös Suomessa sähköisten julkaisujen kasvu korvasi painettujen kirjojen myynninlaskun. Tästä murroksesta ja äänikirjamarkkinan kasvusta kirjoitan tarkemmin seuraavassa alaluvussa.

Tietokirjallisuuden myynänti kasvoi vuonna 2017 2 prosenttia edellisvuoteen nähden, ollen 83 miljoonaa euroa. Kun myynäntiä tarkastelee kymmenen vuoden ajanjaksolla, on myynänti kuitenkin laskenut miltei neljänneksen. Vuonna 2008 Suomen kustannusyhdistyksen jäsenet myivät tietokirjallisuutta 107,6 miljoonalla eurolla.

Suomen tietokirjailijoiden puheenjohtaja **Jukka-Pekka Pietiäinen** huomauttaa, että tietokirjallisuuden osalta on erityisen vaikeaa saada kokonaiskäsitystä myynnistä, sillä kattava tilastointi puuttuu.

Pietiäisen mukaan Suomessa vuosittain julkaistavasta noin 6000:sta tietokirjasta vain noin 2000 julkaisevat SKY:n kuuluvat kustantajat. Omakustantaminen on lisääntynyt, mutta sen osuus myynnistä on pieni. Rinnalla on kuitenkin myös paljon sidosryhmiä, jotka julkaisevat omaan alaansa liittyvää kirjallisuutta. Esimerkiksi Helsingin kaupunki julkaisee vuodessa noin 80 tietokirjaa.

Kaunokirjallisuuden myynti kasvoi viime vuonna jopa kymmenen prosenttia vuoteen 2016 verrattuna. SKY:n jäsenkustantamoiden arvonlisäveroton nettomyynti kaunokirjallisuudesta oli vuonna 2017 noin 35,6 miljoonaa euroa. Vuonna 2008 kustantajat tekivät kaunokirjallisuudella 42,7 miljoonaa euron myynnin. Laskua on näin ollen 17 prosenttia.

Lasten- ja nuortenkirjallisuudessa vuosittaiset vaihtelut ovat suuria, johtuen niin sanotusta Harry Potter -ilmiöstä: muutama kansainvälinen hittinimeke nostaa ja niiden puuttuminen laskee merkittävästi kokonaismyyntiä pienessä markkinassa.

Vuonna 2017 kustantajat tekivät lasten- ja nuortenkirjallisuudella 26,6 miljoonan euron myynnin, kun vertailuvuonna 2008 myynti oli 33,2 miljoonaa. Laskua on lasten- ja nuortenkirjallisuudessa ollut näin ollen noin 20 prosenttia.

Dramaattisimmin on laskenut sarjakuvien myynti, joka on SKY:n jäsenkustantamoissa vain kolmasosa vuosikymmenen takaisesta. Sarjakuva on kuitenkin yleisen kirjallisuuden kategorioista selkeästi pienin julkaisu- ja myyntimääriltään, ja lisäksi juuri sarjakuvan kohdalla on helppoa nähdä julkaisemisen siirtyneen aiempaa enemmän Suomen kustannusyhdistyksen ulkopuolisille pienkustantajille.

Yleisen kirjallisuuden (kaunokirjallisuus, sarjakuvat, tietokirjallisuus sekä lasten- ja nuortenkirjallisuus) myynti on laskenut kokonaisuutena Suomen kustannusyhdistyksen tilastojen mukaan vuosien 2008-2017 välillä noin 200 miljoonasta eurosta noin 151 miljoonaan euroon, eli noin 25 prosentilla.

Yhtenä murroksen seurauksena on ollut henkilöstön määrän merkittävä väheneminen Suomen kustannusyhdistyksen kuuluvissa kustantamoissa. 2000-luvun puolivälissä SKY:n kustantamoissa työskenteli noin 1600 ammattilaista, viime vuonna heitä oli alle tuhat.

Kaikilla toimialoilla ulkoistetaan aiempaa hanakammin muita kuin ydintoimintoihin liittyviä tehtäviä. Myös ytimeen kuuluneet ja kuuluvat graafikot, kustannustoimittajat ja muut kirjantekemisen ammattilaiset työskentelevät aiempaa useammin freelancereina. Myynnin laskun osuutta työmäärän vähenemiseen on näin ollen vaikea aukottomasti laskea.

Pidemmällä aikavälillä katsottuna kustannusalalta elantonsa saavien suomalaisten määrä kasvoi 1990-luvun puolivälistä pitkälle 2000-luvulle. Vuonna 1995 kustantamoissa työskenteli kaikkiaan 1137 henkilöä. Luvut osoittavat kuitenkin myös sen, että tällä

hetkellä suurissa kustantamoissa työskentelee jo vähemmän ammattilaisia kuin heti 1990-luvun laman jälkeen vuonna 1995.

”Henkilöstö on vähentynyt ennen kaikkea suurissa kustantamoissa. Alalla on yleistynyt pienten talojen tuntema tilanne, jossa tekijöitä on kroonisesti liian vähän. Tämä saattaa vaikuttaa jo kirjanteon prosessiin – otetaanko jollekin portugalinkieliselle käänösromaanille erikseen spesialisti käymään teksti läpi, vai luotetaanko resurssien vähenemisen seurauksena puhtaasti kääntäjän näkemykseen”, Touko Siltala perustelee.

Kirjakerhojen myynti on romahtanut 2010-luvulla. Tämä on vaikuttanut ainakin osittain siihen, että kaunokirjallisuuden bestseller-listan kärkiteokset myyvät Suomessa kymmeniä tuhansia kappaleita vähemmän kuin aiemmin.

Kymmenen vuotta sitten oli vielä vuosittain 100 000 kappaletta myyneitä hittejä, nykyisin best sellereiden myynti on pudonnut noin 50 000 kappaleen luokkaan. Kirjakerhojen asiakasmäärän putoaminen selittää ainakin osittain bestsellereiden myynnin rajua putoamista.

Alalla kuultu viesti ”bestselleröitymisestä” ja kapean kärjen korostumisesta on Art Council Englandin selvityksen mukaan totta esimerkiksi Iso-Britanniassa, mutta ei pidä myyntilukuja tarkastelemalla ja suomalaiskustantajia kuulemalla paikkaansa meillä. Sen sijaan 5000 kappaletta tai enemmän myyvien kirjojen osuus, julkaisuohjelmien niin kutsuttu keskivartalo, liikkuu kuluttajille Suomessa suhteellisesti aiempaa paremmin.

Kirjamyynnin laskun keskellä on kiinnostavaa, että alalta ulospäin annettava viesti ja lukujen todellisuus eroavat. Julkisesti kustantajat ja taustaorganisaatiot viestivät hyvistä tuloksista ja myyntilukujen kasvusta, mikä kuuluukin asiaan.

Kirja-ala ei ole myöskään yksi monoliitti. Otava tiedotti vuoden 2017 olleen sille kaikkien aikojen kirjavuosi noin 15 prosentin myynnin kasvulla. Jos jokin genre laskee yleisellä tasolla romahtaen, se ei silti tarkoita, etteikö jokin tai jotkin yksittäiset kustantajat voisi tehdä tämän genren erikoisosaajana kasvavaa tulosta vuodesta toiseen.

Kirjallisuuden kohtaamat haasteet ovat yleismaailmallisia, joten on toivottavaa, että myös menestyvät kustannustalot ovat valmiita vuoropuheluun ja yhdessä tekemiseen niiden ilmiöiden osalta, jotka heikentävät koko toimialan yhteisiä mahdollisuuksia tulevaisuudessa.

Kirjailija- ja muiden tekijäjärjestöjen osalta taas muutoksessa on merkityksellistä digitalisaation luomien ansaintamallien vaikutukset kustannussopimuksiin ja kirjamyynnistä tilittyviin prosentiosuuksiin. Kirjamyynnin vähennyttyä, tekijöiden on oltava entistä valppaampana, jotta kirjallisuuden tukimuodot säilyvät Suomessa vahvoina. Näitä asioita pohdin kuitenkin tarkemmin luvuissa 3 ja 4.

”Lama söi ison siivun kirjamyynnistä Suomessa. Kysymys, jota emme pääse pakoon on se, miksi myyntikäyrä ei kääntynyt aiemmin ja selkeämmin nousuun. Siihen syynä on ihmisten ajankäytön muutos, joka löi 2010-luvun vaihteessa kunnolla läpi. Älypuhelimista, sosiaalisesta mediasta ja suoratoistopalveluista tuli ihmisten arkea”, Atena Kustannuksen **Ville Rauvola** sanoo.

Ajankäyttö- ja lukemistutkimukset eri puolilta maailmaa kertovat, että aktiivisesti kaunokirjallisuutta ja kirjoja lukevien ihmisten määrä on ollut 2010-luvulla laskussa. Parin viimeisen vuoden aikana yleistyneet luku- ja kuuntelu-aikapalvelut nostavat sähköisten julkaisujen markkinaa lopulta myös Suomessa.

Ne tuovat alalle tervetulleeseen tuulahduksen myös siinä, että nyt kirjallisuutta voi kuunnella ja lukea tavalla, joka on tullut kuluttajille tutuksi musiikissa esimerkiksi Spotifyn ja elokuvissa ja sarjoissa Netflixin ja HBO:n applikaatioissa. Äänikirjojen kuuntelussa voi nähdä yhteyksiä myös kasvavaan podcast-kulttuuriin, joka on totuttanut ihmiset seuraamaan pitkiäkin keskusteluja älypuhelimillaan muun arkisen tekemisen ohessa.

Kuinka suuren osan ”kirjallisuuden suoratoistopalvelut” tulevat alasta saamaan, jää nähtäväksi. Rohkaisevaa viestiä antaa kuitenkin muun muassa TNS Kantarin Helsingin kirjamessuilla toteuttama kysely. 18 prosenttia äänikirjoja kuuntelevista vastaajista myös lukee nyt aiempaa enemmän kirjoja.

1.2 Luku-aikapalvelut vauhdittavat sähköisten julkaisujen kasvua

Sähköiset julkaisut ovat kasvaneet maailmalla, etenkin Iso-Britanniassa ja Yhdysvalloissa, vuodesta 2007 lähtien, jolloin Amazon julkisti Kindle-lukulaitteensa. E-kirjojen markkinaosuus ehti nousta vuodeksi 2014 Yhdysvalloissa 26 prosenttiin.

The Economist -talouslehti ennusti vuonna 2014 ilmestyneessä *From papyrus to pixels* -artikkelissaan, että Yhdysvalloissa ja Britanniassa sähköiset julkaisut ohittavat jo 2010-luvun loppuun mennessä perinteiset kirjallisuuden formaatit.

Aivan viime vuosina digin markkinaosuus on kuitenkin laskenut noin 20 prosenttiin, ja kummassakin maassa kustannusyhdistyksen ovat tiedottaneet printin myynnin piristyneen uudelleen suhteessa e-kirjoihin.

Kirjallisuuden uutta digitaalista kasvua luovat kaunokirjallisuudessa ja kuluttajille suunnatussa tietokirjallisuudessa ääni- ja e-kirjojen luku-aikapalvelut, kuten ruotsalaiset Storytel ja Bonnierin omistama BookBeat. Vuonna 2016 ne nostivat omalta osaltaan digin kasvuun myös Suomessa. Tätä muutosta ymmärtääksemme meidän on katsottava ensin Ruotsiin.

Storytel osti vuonna 2016 Ruotsin vanhimman kirjankustantamon Norstedtsin. Kansainvälisissä alan julkaisuissa luku-aikapalvelut ja äänikirjan kasvu nähdään pohjoismaisena ilmiönä. Bonnierförlagetin toimitusjohtaja **Håkan Rudels** sanoo luku-aikapalveluilla olevan vaikutuksia, joista ei ole vielä kunnolla keskusteltu.

”Digitaalinen myynti laajentaa kirjamarkkinoita. Tavoitamme uusia segmenttejä, uusia asiakkaita digitaalisten äänikirjojen avulla. Lukijoiden ja kuuntelijoiden tarinoiden parissa viettämä aika lisääntyy. Yhtäkkiä, ensimmäistä kertaa julkaisijoiden historiassa, asiakkaamme voivat tehdä jotain samalla, kun kuluttavat kirjoja”, Håkan Rudels huomioi.

”Digitalisaatio etenee riippumatta siitä, mitä toimialana teemme. Se ohjaa kuluttajien käyttäytymistä, ja se on huomioitava tai puolustamme sellaisia rakenteita, jotka eivät enää

ole merkityksellisiä tai kiinnostavia osalle kuluttajista. Yhtenä näiden palveluiden positiivisena vaikutuksena näen sen, että kirjojen elinkaari pitenee”, Rudels pohtii.

Norstedts on panostanut Storytelin kaupan jälkeen merkittävästi digitaalisiin julkaisuihin, mikä on myös näkävää osaa kirjailijoista. Toimitusjohtaja Otto Sjöberg näkee digin markkinaosuuden edelleen kasvavan Ruotsissa tänä vuonna.

”Oma ennusteeni on, että lukuaikapalvelut tulevat saamaan lähivuosina riittävän suuren osuuden, jotta ne muuttavat toimialamme rakenteita. En silti usko, että äänikirjoista tulisi alan pääformaattia, vaan kyllä se on paperikirja vielä pitkään. Storytel on näyttänyt kansainvälisesti suuntaa tässä asiassa ja siksi Skandinavian merkitys korostuu”, Otto Sjöberg sanoo.

Suomessa aivan pariin viime vuoteen saakka e- ja äänikirjojen osuus markkinasta oli kansainvälisesti verraten hyvin pieni ja hitaasti kasvava. Vuonna 2016 sähköisten julkaisujen myynti kasvoi Suomessa 17,3 prosentilla ja viime vuonna peräti 39,5 prosentilla. Ääni- ja e-kirjojen markkinaosuus oli vuonna 2017 yleisessä kirjallisuudessa noin 16 prosenttia.

Parnasson päätoimittaja **Karo Hämäläinen** huomauttaa huhtikuussa julkaistussa blogikirjoituksessaan, että suurin osa digin kasvusta selittyy ammatillisilla kirjastoilla, palveluilla, joita kustantajat tarjoavat muun muassa juristeille ja lääkäreille. Sähköisten äänikirjojen myynti oli viime vuonna SKY:n tilastojen mukaan edelleen ”vain” 2,4 miljoonaa euroa. Se on kuitenkin formaattina nopeasti kasvava ja alan rakenteita haastava.

Yleisenä odotuksena sekä suomalaisten että ruotsalalaisten ammattilaisten keskuudessa on, että lukuaikapalvelut nostavat sähköisten julkaisujen markkinaosuutta lähivuosina edelleen merkittävästi, mutta painettu kirja pysyy selvänä pääformaattina.

Ennen ruotsalaisia tulokkaita Suomen kirjamarkkinan suurin e-kirjapalvelu oli Elisa Kirja. Yhtiön liiketoimintajohtaja **Helena Niemelä** korosti viime kesänä Apu-lehden haastattelussa, että sähköisissä kirjoissa on havaittavissa kasvua etenkin nuorissa ikäluokissa, 18-45-vuotiaissa. Moni suomalainen kustantaja iloitsee samasta asiasta.

”Digimarkkinan kasvu on viime vuosilta kirja-alan yksi positiivisimmista ilmiöistä. Kuinka ison osuuden se tulee painetun kirjan myynninlaskusta korvaamaan jää nähtäväksi, mutta olennaista on se, että löydämme BookBeatin avulla uusia yleisöjä, uusia lukijoita 20-30-vuotiaissa”, WSOY:n kustantaja **Anna-Riikka Carlson** sanoo.

Digitaalisten kanavien kasvua on Suomessa hidastanut sähköisten julkaisujen korkeampi arvonlisäverokanta, joka vaikeutti kirja-alan lisäksi myös media-alan rakennemuutosta taantuman keskellä. EU-maat sopivat lokakuun 2018 alussa, että alennetun arvonlisäverokannan saa jatkossa antaa myös digijulkaisuille. Valtiovarainministeri **Petteri Orpo** tiedotti heti päätöksen jälkeen aloittavansa lainmuutoksen valmistelun.

Suomen kustannusyhdistyksen johtaja Sakari Laiho uskoo asialla olevan suuri vaikutus digitaalisten markkinoiden kehittämisessä. Hän muistuttaa, että valtiovallalla on muutenkin mahdollisuuksia vaikuttaa alan kehittämiseen. Esimerkiksi Tanskassa valtio edesauttoi konkreettisesti digiloikkaa subventoimalla 50 prosentilla oppimateriaaleja, jos ne osti sähköisessä formaatissa.

Ruotsissa sähköisten kanavien kehittymistä on selitetty muun muassa suhteellisesti suurella maahanmuuttajaväestöllä, joka kuuntelee paljon äänikirjoja. Sakari Laiho ajattelee Ruotsin varhaisen digivalmiuden johtuvan muun muassa vahvasta alustatalouden osaamisesta. Suomi on ollut muun muassa verokannan takia jälkijunassa.

”Oletko nähnyt meillä Suomessa mainoksia, joissa kustantamot erityisesti työntäisivät sähkökirjaa kuluttajille”, Laiho kysyy retorisesti. ”Miksi myisit saman sisältöisen asian, jos toisesta formaatista valtio ottaa 10 prosenttia, toisesta 24 prosenttia – tämä 14 prosenttia on valtava kuilu. Kun painetuista ja sähköisistä julkaisuista tulee verotuksellisesti saman tasoisia, niin markkinaa aletaan väistämättä kehittää voimakkaammin myös meillä Suomessa”, Laiho uskoo.

1.3 Murheellisten lukujen maa? – Suomen tilanne kansainvälisesti

2010-luku on ollut suomalaiselle kirjallisuudelle myynnin osalta synkkää aikaa. Sitä se on etenkin suhteutettaessa vahvoihin kirjamarkkinoihin, kuten toisiin Pohjoismaihin tai Saksaan. Kirjamyynnin lasku 2010-luvulla on kuitenkin globaali trendi, johon poikkeuksen ovat tehneet oikeastaan vain Intian kaltaiset kehittyvät maat.

Ruotsi on tässäkin asiassa kiinnostava vertailukohta suomalaiselle kirja-alalle, joskaan siitä ei kannata vetää liian pitkälle meneviä johtopäätöksiä. Ruotsilla on mennyt 2010-luvulla taloudellisesti Suomea selvästi paremmin, ja länsinaapuri on kirjallisena kulttuurina niin perinteisesti kuin esimerkiksi Nordic noirin osalta kansainvälisesti kokoaan suurempi.

Ruotsissakin kirjamyynni on silti laskenut viimeisen kymmenen vuoden aikana. Vuonna 2008 kirjojen kokonaisymyynti oli noin 2,1 miljardia kruunua, kun se vuonna 2016 oli noin 1,7 miljardia kruunua. Prosentuaalisesti kirjamyynni on näin ollen laskenut Ruotsissa 16,5 prosenttia.

Laajemmassa vertailussa Suomen kirjamyynnin lasku seurailee kansainvälisiä trendejä. Nielsen BookScanin lukujen perusteella esimerkiksi vuonna 2012 kirjamyynni laski Yhdysvalloissa 9,3 prosenttia, Espanjassa 10,3 prosenttia, Etelä-Afrikassa 8,8% ja Italiassa 7 prosenttia.

Italiassa kirjamyynnistä katosi pelkästään vuosien 2012-2014 aikana noin 18 prosenttia. On selvää, että maat ja markkinat ovat erilaisia ja suora vertailu Suomeen on vaikeaa. Myös tilastoinnissa on eroja maiden välillä. Esimerkiksi Italiassa Associazione Italiana Editori tilastoi uusien kirjojen lisäksi myös käytettyjen kirjojen myyntiä.

Art Council England selvitti vuonna 2017 kirja-alan tilannetta ja tuli suomalaisittain tuttuihin johtopäätöksiin. Kaunokirjallisuuden myynti laski vuosina 2007-2011, mikä selittyi talouden taantumalla.

Huomionarvoista on kuitenkin se, että selvitys kuvailee kokonaiskuvaa myös vuoden 2011 jälkeen painettujen kirjojen, etenkin kaunokirjallisuuden osalta, ”parhaimmillaankin vaimeaksi” ja pahimmillaan ”pysyväksi ja merkittäväksi taantumiseksi”. Tämä on

vaikuttanut saarivaltiossa jo siihen, että suurin osa kustantajista harkitsee aiempaa tarkemmin kaupallisesti heikommin myyvien kirjojen julkaisemisesta.

Myynnin laskusta kärsineissä maissa on kuitenkin esitetty samoja syitä ilmiölle kuin Suomessa: esimerkiksi Italiassa ja Espanjassa on syytetty taantumaa, Yhdysvalloissa asiantuntijat ovat ilmaisseet 2010-luvulla huolensa kirjallisen kulttuurin yhteiskunnallisesta asemasta ja lukemisen arvostuksesta kouluissa.

Yhdeksi syyksi Ruotsin Suomea parempaan tilanteeseen voi nähdä kyvyn kansainvälisten menestystarinoiden synnyttämiseen. Menestys maailmalla heijastuu usein myös kotimaiseen myyntiin. Ruotsissa ja Norjassa vahvimmin vaikuttanut Nordic noir -buumi on ollut yksi 2010-luvun suurista ilmiöistä kirjallisuusmaailmassa.

Vertailu Saksaan, Ruotsiin tai esimerkiksi Norjaan ei ole kaikilta osin edes reilua, sillä Saksa on maailman toiseksi suurin kirjamarkkina, kun Ruotsissa kirjalla on poikkeuksellinen yhteiskunnallinen asema ja maa synnyttää jatkuvasti uusia kansainvälisiä hittejä. Vertailu on toisaalta myös välttämätöntä, sillä ala kohtaa yhteisiä haasteita kaikkialla maailmassa – miten tavoittaa erkanevat lukijat?

Kaikkialla maailmassa kirjamyynnin alamäkeä selitetään taloudellisilla, teknologisilla ja kulttuurisilla syillä. Aktiivisten lukijoiden määrän raportoidaan laskevan niin Meksikossa, Japanissa, Yhdysvalloissa, Ruotsissa kuin Saksassakin. Suomessa viime vuosilta ei ole saatavilla selkeää tilastointia, mutta merkit viittaavat samaan kehityssuuntaan.

Seuraavassa luvussa pyritään vastaamaan kysymykseen, ketkä Suomessa jättävät kirjat ostamatta ja ketkä niitä edelleen ostavat. Samalla luodaan vertailukohtia myös kansainvälisten tutkimusten kanssa ja selvitetään, millaisia syitä lukemisen vähenemiselle on eri maissa annettu.

Vaara on selvästi se, että pienen kielialueen kirjallisuutemme uhkaa jäädä entistä pahemmin omilleen. Selvityksen viimeisessä luvussa pyritään löytämään keinoja suomalaisen kirjallisuuden kotimaisen ja kansainvälisen aseman säilyttämiseen ja vahvistamiseen. Yhtenä positiivisena ilmiönä 2010-luvulla on ollut suomalaisen kirjallisuuden viennin ammattimaistuminen ja käännösoikeuksien myynnin kasvu.

2 ”Mistä niitä kirjoja saa?” – marketit ja kasvava digi

Pohjoismaiset kustantajat tekivät vuonna 2014 yhteisen raportin kirjamyynnistä eri maissa. Luvut ovat toki viisi vuotta vanhoja, mutta niiden osoittamat voimasuhteet paljastuvat paikkansa pitäväksi edelleen, kun tutustuu eri maiden kirjamarkkinoiden tilanteeseen viime vuosilta. Suomessa on niin kivijalassa kuin verkossa toimivia kirjakauppoja merkittävästi vähemmän kuin saman väestöpohjan Tanskassa ja Norjassa.

Kirjakauppaliiton kokoamista tilastoista voi lisäksi tulkita, että Suomi jakautuu kirjakauppojen osalta aiempaa selkeämmin kahteen kastiin: yliopistokaupungeissa kuluttajalla on mahdollisuuksia valita suurten ketjumuymälöiden, yksityisten kirjakeitaiden, kirjan alemyymälöiden ja markettien väliltä.

”Helsingissä kaikki on varsin hyvin, vaikkakin se surettaa, että Akateemisen kirjakaupan konsepti ei ole enää sitä, mitä se on ollut. Meillä on tästä huolimatta viehättävä Nide, tapahtumissa hienosti kirjaa esiin tuova Rosebud, divareita ja vielä suomalaisia kirjakauppoja vähän joka kauppakeskuksessa”, Kustannusosakeyhtiö Siltalan kustantaja Touko Siltala luettelee.

Muissakin suurissa kaupungeissa tilanne on edelleen lähes Helsingin kaltainen. Esimerkiksi Turussa on yksityiset Sammakon kirjakauppa ja Pieni kirjapuoti sekä historiallinen Kansallinen kirjakauppa. Tampereella vaativampia kirjanostajia palvelee muun muassa Tulenkantajien kirjakauppa.

Vuonna 2016 painetuista kirjoista noin 34 prosenttia myivät kirjakaupat, 29 prosenttia marketit ja 17 prosenttia jälleenmyyjät ilman myymälää. Kustantajien suoramyyntin osuus oli 7 prosenttia ja muiden jakeluteiden 13 prosenttia.

Syvemmillä Suomessa kirjakauppojen määrä vähenee vähenemistään. Vuosina 2010-2016 kirjakauppayritysten määrä väheni Suomessa 257:stä 210:en, ja niiden osuus painettujen kirjojen kokonaisymyynnistä laski noin 37 prosentista noin 34 prosenttiin. Moni kustantajista mainitsee aktiivisten kirjakauppojen määrän laskeneen jopa 150 liikkeeseen.

Kirjamyynnin rakenteessa on tapahtunut huomattavia muutoksia 2000- ja 2010-lukujen aikana. Suurin muutos on ollut markettimyynnin, siis Prismojen, Citymarketien ja muiden päivittäistavarakauppojen, osuuden merkittävä kasvu painettujen kirjojen kokonaisymyynnistä.

Markettien kirjaosastoilla valikoima on merkittävästi suppeampi kuin erikoisliikkeissä. Keskimäärin kirjakaupassa on kirjanimikkeitä noin 8000-15 000. Erikoisliikkeitä syytetään esillä olevan valikoiman pienenemisestä ja esimerkiksi runouden piilottamisesta alahyllyille. Valikoima on silti edelleen huomattavasti laajempi, kun sitä vertaa osuuttaan kasvattaneiden markettien keskimäärin 30-300 nimikkeeseen.

Kirjakauppaliiton toimitusjohtaja Laura Karlsson arvelee, että kirjakerhoista kadonnut markkinaosuus näkyy ainakin osittain markettien lisääntyneenä kirjamyyntinä.

”Elämme markkinataloudessa, joten kuluttaja määrää, miten mennään. Kaikki tietävät kirja-alan luvut viimeisen vuosikymmenen ajalta, mutta puhuisin mieluummin

muutoksesta kuin kriisistä. Töitä pitää tehdä, se on selvä asia. Itse keskittyisin enemmän juuri siihen, mitä tehdään, kuin siihen onko nyt kriisi vai ei”, Karlsson painottaa.

Kirjojen verkkokauppa on kasvanut Suomessa viimeisen vuosikymmenen aikana, tosin verrattain hitaasti. Verkkokirjakauppojen osuus painettujen kirjojen kokonaisymyynnistä nousi vuosien 2009-2016 aikana noin viidestä prosentista noin kymmeneen prosenttiin.

Kymmenesosa on kuitenkin auttamattoman pieni osuus, kun sitä vertailee kansainvälisesti. Esimerkiksi Ruotsissa verkkokaupan osuus painettujen kirjojen myynnistä on noin kolmannes, Yhdysvalloissa se lähentelee 40 prosenttia. Bonnierin Timo Julkunen vertaa, että Suomea voisi kutsua edistykseksi markkinaksi, jos verkkokaupan osuus kokonaisymyynnistä olisi noin neljännes.

”Pieni kielialue toisaalta myös suojelee meidän toimialaamme toisin kuin vaikkapa muotikauppaa, jossa kilpailu on lisääntynyt huomasti. Tästä huolimatta osa kirjamyynnin laskua voi selittyä sillä, että suomalaisetkin tilaavat suoraan alkukielisiä teoksia Amazonista”, Laura Karlsson pohtii.

Perinteisten kirjakauppabrändien omien verkkokauppojen lisäksi ostajista kilpailevat muun muassa kotimainen Booky ja ruotsalainen Adlibris. Verkkokauppa on myös muokannut monissa maissa kirjakauppa-alaa Suomea dramaattisemmin.

Yhdysvalloissa on uutisoitu tänä vuonna perinteisen kirjakauppajätin Barnes & Noblesin vaikeuksista. Mielenkiintoinen ilmiö Yhdysvalloissa on ollut itsenäisten kirjakauppojen pärjääminen, kun Amazon hallitsee suurinta osaa markkinasta.

Iso-Britanniassa media on kertonut kirjakauppajätti Waterstonesin menestyvän palaamalla kirjamyynnin perusasioihin: palveluun, tunnelmaan sekä asiakaskokemukseen, jossa yhdistyvät myyjien asiantuntemus ja sovelluksen avulla helpoksi tehty ostaminen.

Yleistäen on nähtävissä niin Suomessa kuin muualla maailmassa, että osa kuluttajista tahtoo kirjansa entistä helpommin ja nopeammin, ja nämä kuluttajat kokevat entistä vaikeammaksi lähteä hakemaan lahjakirjaa erikoisliikkeestä. Aktiivisesti lukevien keskuudessa on havaittu kasvavaa kysyntää niin sanotuille perinteisille kirjakaupoille.

Bestsellereiden osuus painettujen kirjojen kokonaisymyynnistä on pienempi nyt kuin kymmenen vuotta sitten. Muutosta voi tarkastella myös yhteiskunnallisena ilmiönä. Erilaiset lukevat yleisöt löytävät entistä monipuolisemmin itseään kiinnostavia sisältöjä, minkä Laura Karlsson tulkitsee johtuvan yhtenäiskulttuurin murtumisesta.

Ilmiö on sikäläkin mielenkiintoinen, että monet kustantajat kokevat saavansa kirjansa aiempaa heikommin esille kirjakaupoissa. Suomessa kirja-alan ammattilaiset ja aktiivilukijat puhuvat kirjakaupan ketjuliikkeiden osalta usein niin sanotusta ”tiimarisoitumisesta”, mikä tarkoittaa askartelutarvikkeiden ja oheistuotteiden suurempaa näkyvyyttä liikkeissä.

Moni kustantaja mainitsee ongelmaksi myös alan keskittymisen ja yhden toimijan, Otavan omistaman Suomalaisen kirjakaupan, merkityksen ja markkinaosuuden kasvamisen. Monen kustantajan mielestä kovempi kilpailu hyödyttäisi kaikkia kirja-alalla, mutta moni korostaa samalla, että yksipuolinen tilanne ei ole Suomalaisen kirjakaupan syy.

”Keskittymistä on toki tapahtunut, mutta kustannusalalla ja myös kaupan alalla yleisesti on käynnissä aivan sama kehitys”, Kirjakauppaliiton Laura Karlsson muistuttaa.

Taantumista ja nousukausista riippumaton ilmiö on ihmisten kulutustottumusten muuttuminen. Koko alan, niin kustantajien kuin kirjakauppiaiden, yhteinen haaste on saada ne suomalaiset palaamaan tavalla tai toisella kirjallisuuden pariin, jotka ovat vieraantuneet kirjasta käyttöliittymänä. Kirjan paikan ovat monessa kodissa saaneet helpommat ja nopeammat ajanviihteen.

”Mistä niitä kirjoja taas saakaan? Kohtaan tämän kysymyksen entistä useammin. Mitä siihen oikein voi vastata. No, oletko kokeillut kirjakaupasta”, Touko Siltala hymähtää. Kustannusosakeyhtiö Siltalan kustantaja sanoo tämänkaltaisen uusavuttomuuden lisääntyneen selvästi hänen tuttavapiirissään.

Siltalan tavoin moni muukin kirjallisuuden ammattilainen on huomionnut, että suomalaiset jonottavat uutuuskirjoja kirjastojen varausjonossa entistä pidempään sen sijaan, että noutaisivat teoksen kirjakaupasta tai tilaisivat sen verkosta. Ilmiö on osin olemassa ainakin Helsingissä, missä kaupunginkirjaston päätös varausmaksujen poistamisesta on nostanut varausmääriä.

Laajemmin katsoen sekä lainaus- että käyntimäärät ovat olleet Suomen yleisissä kirjastoissa laskussa pitkään. Varausjonojen pituudet ja kirjakauppaan löytämisen hankaluus kertovat kulutustottumusten muutoksesta, joka vaikuttaa kirjamyynnin laskuun taloudellisten ja teknologisten syiden lisäksi: kodin seiniä kiertävät kirjahyllyt eivät viesti kulttuurikodista enää niin itsestään selvästi kuin vielä muutama vuosikymmen sitten.

2.1 Kirjanrakastajien harmaantuva heimo? – kuka kirjoja ostaa

Tilastokeskus on tehnyt vuosina 1989, 1995, 2003, 2008 ja 2013 Suomi lukee -kyselytutkimuksen, jonka Kirjakauppaliiton ja Suomen kustannusyhdistys ovat tilanneet vuodesta 1995 lähtien.

Seuraavan Suomi lukee -tutkimuksen tulokset julkaistaan vuoden 2019 alussa. Aineisto sitä varten on kerätty syksyn 2018 aikana. Läheisestä julkistuksesta johtuen kertaan yleisen kuvan kirjanostajasta aiempien raporttien perusteella.

Lukeminen polarisoituu tutkimusten mukaan paljon lukeviin ja lähes täydellisesti kirjallisuudesta vieraantuneisiin. Kirjojen ostamista mittaava Suomi lukee -tutkimus näyttää puolestaan, että vuosien 2008 ja 2013 kaikista eniten olisi vähentynyt yli kymmenen kirjaa vuodessa ostavien suurkuluttajien määrä.

Heidän merkityksensä kirjamyynnille on erittäin merkittävä. Esimerkiksi vuonna 2013 heidän osuutensa kaikista vastaajista oli kyselytutkimuksen perusteella 14 prosenttia, mutta kaikista kirjaostoista peräti 51 prosenttia.

Suurin jakolinja kirjojen ostajissa näkyy koulutustasossa ja asuinkunnassa. Paljon kirjoja ostavia ja lukevia yhdistävät samat tekijät suomalaisissa ja esimerkiksi ruotsalaisissa tutkimuksissa. Suomi lukee -tutkimuksessa luonnehditaan, että tyypillinen kirjojen

suurkuluttaja on ”nelikymppinen pääkaupunkiseudulla asuva korkeakoulutettu nainen”. Kirjakarttelijaksi samassa tutkimuksessa tyypitellään ”Itä-Suomessa maaseudulla asuva vähänkoulutettu viisikymppinen mies”.

Saksassa kustantajat ja kirjakauppiat julkaisivat kesällä tutkimuksen, joka antaa kiinnostavaa vertailukohtaa seuraavaan Suomi lukee -tutkimukseen. Suuressa keskieuropalaisessa markkinassa kirjamyynä on pysynyt melko vakaana viimeiset 15 vuotta, mutta aktiivisten kirjanostajien määrä vähenee.

Nuorissa saksalaisissa ikäluokissa kirjojen ostaminen on vähentynyt merkittävästi, kun vertailukohtana on vuosi 2013. Ensi talvena julkaistavan Suomi lukee -tilaston lähin vertailukohta on juuri vuosi 2013.

Viime vuonna 29,6 miljoonaa saksalaista osti vielä ainakin yhden kirjan, mikä vastaa 44 prosenttia saksalaisista yli 10-vuotiaista. Saksassa kirjanostajien määrä on vähentynyt viidessä vuodessa 6,4 miljoonalla ihmisellä, mikä vastaa jopa 17,8 prosentin laskua vuodesta 2013.

Vuosina 2013-2017 kirjanostajien määrä on vähentynyt eniten ikäryhmissä 40-49 vuotta, 30-39 vuotta ja 20-29 vuotta. Näissä ikäryhmissä myös kirjojen ostamiseen keskimäärin käytetty rahamäärä laski. Saksassa selitetään muutosta sillä, että näissä samoissa ikäryhmissä Internetin käyttö on lisääntynyt vastaavana ajanjaksona tutkimusten mukaan eniten.

Saksassa kirjoja ostavat entistä harvemmat ja myös kirjojen ostaminen polarisoituu. Viimeisimmissä Suomi lukee -tutkimuksissa 1-2, 3-5 ja 5-10 kirjaa ostavien osuus oli Suomessa pysynyt melko ennallaan. Vaikka kirja on säilyttänyt meillä asemansa arvostettuna lahjana, on aktiivisimpien kirjallisuuden ostajien merkitys alalle valtava.

Suomessa yli kymmenen kirjaa vuodessa ostavat suurkuluttajat ovat kirja-alan silmäterinä ja huolenaiheena. Toisaalta on pelko juuri heidän vähenemisestään, toisaalta kirja-alan ammattilaiset toteavat tämän joukon olevan uskollista ja heidän tavoittamisensa kirjankarttelijoita helpompaa.

Aiempina talouden taantuma-aikoina moni aktiivisesti lukeva suomalainen on painottanut ostamisen sijaan kirjojen lainaamista, mutta palannut nousukauden myötä kirjojen ostajaksi. On mielenkiintoista nähdä syksyllä 2018 tehdystä tutkimuksesta, onko vastaava paluu kirjakauppoihin tapahtunut jälleen, kun talous on kääntynyt kasvuun.

2.2 Miten tavoittaa kadonneet lukijat – maailmanlaajuinen haaste

Nuorten ikäluokkien lukemisharrastus vähenee miltei kaikkialla länsimaissa, ja ilmiöstä ollaan yhteiskunnallisella tasolla huolissaan Suomen lisäksi niin Ruotsissa, Yhdysvalloissa kuin Saksassa. Suomessa koko väestön kattavia tutkimuksia lukemisesta tekee Tilastokeskus. Edellinen laaja ajankäyttötutkimus on tosin julkaistu jo vuonna 2009.

Lukukeskuksen viestintä- ja hankepäällikkö **Emmi Jäkkö** toteaa, että laadullisten kansainvälisten lukututkimusten, kuten 4. luokkalaisten PIRLS-tutkimuksen, tulokset

osoittavat lasten ja nuorten lukutaitoon vaikuttavan entistä voimakkaammin kodin ja vanhempien asenteet ja mallit.

Vuoden 2016 PIRLS-tulosten mukaan niiden vanhempien määrä, jotka kertovat pitävänsä lukemisesta vain vähän, on lisääntynyt vuonna 2011 todetusta 9 prosentista jopa 16 prosenttiin. Tästä seuraa se, minkä muun muassa opettajat ovat lausuneet ääneen useassa yhteydessä: lukuharrastus vähenee vähenemistään nuorten keskuudessa.

Lukemisen väheneminen ja lukutaidon heikkeneminen ovat tietenkin paljon laajempia kuin kirja-alan sisäisiä kysymyksiä. Niihin liittyy sosiaalisia aspekteja ja huolta esimerkiksi siitä, miksi Suomessa tyttöjen ja poikien erot lukutaidossa ovat suurimpia OECD-maissa.

Suomessa muun muassa Lukukeskus sekä opetusministeriön asettama kansallinen lukutaitofoorumi tekevät asian parissa aktiivisesti töitä. Tämän selvityksen tarkoitus ei ole lähteä avaamaan koko lukemisen haasteiden ja lukutaidon merkityksen asiakokonaisuutta. Sen sijaan pyrin antamaan yleiskuvan kirja-alaan vaikuttavasta kehityssuunnasta, kirjojen lukemisen vähenemisestä eri puolilla maailmaa.

Tähän asti tässä selvityksessä on kirjoitettu ainoastaan muutoksista 2000-luvun loppupuoliskolta nykyhetkeen, vaikka digitalisaatio on jatkunut Suomessa jo paljon pidempään. Tilastokeskuksen aiempien ajankäyttötutkimusten perusteella kirjojen lukemisen yksi murroskohta ajoittuu jo 1990-luvulle.

Yrjö Repo kuvaa *Kirja muuttuvassa tietoympäristössä* -teokseen sisältyvässä *Kirja-alan tunnustuksia* -artikkelissaan, että säännöllisesti lukevien suomalaisten osuus alkoi laskea Internetin yleistymisen myötä 1990-luvulla, mutta samanaikaisesti lukemiseen käytetty aika pysyi ennallaan. Jäljelle jääneet lukijat käyttivät kirjoihin entistä enemmän aikaa.

Kansainväliset raportit kertovat, että entistä pienempi osa ihmisistä lukee kirjoja säännöllisesti. Yhdysvalloissa valtiollinen tutkimus paljasti aiemmin syksyllä, että kaunokirjallisuutta lukevien kansalaisten osuus on pudonnut vuosien 2007 ja 2017 välillä 47 prosentista 41,8 prosenttiin.

Yhdysvaltain väestönlaskentavirasto (US Census Bureau) on tehnyt 30 000 amerikkalaiselle lukemista koskevan kyselytutkimuksen vuodesta 1982 alkaen. Vuonna 2017 romaaneja ja novelleja lukevien ihmisten osuus oli alempi kuin vielä koskaan aiemmin tutkimusten 35 vuoden historian aikana.

Eniten kaunokirjallisuuden lukemista olivat vähentäneet naiset, afroamerikkalaiset ja 18-24-vuotiaat. Valkoisten amerikkalaisten keskuudessa lukeminen ei ollut laskenut niin paljon kuin muissa väestönosissa. Yhdysvallat ja Suomi eroavat monella tavalla yhteiskuntina, mutta voi kysyä onko kirjallisuudesta tulossa uudelleen aiempaa selkeämmin eliittien harrastus?

Myös kaunokirjallisuuden ostajien määrä oli laskenut Yhdysvalloissa 17 prosentilla, mikä näyttää samaa kehityssuuntaa kuin Saksassa – aktiivilukijat, kirjallisuuden harrastajat, ostavat aiempaa suuremman osan kaunokirjallisuudesta.

Ruotsin Tilastollinen keskustoimisto on tehnyt maan parlamentin tilauksesta vuodesta 1975 lähtien ruotsalaisten elinoloja ja ajankäyttöä koskevan tutkimuksen. Viimeisin tutkimustieto on kerätty vuosina 2014 ja 2015.

Ruotsissa nuoret lukevat selvästi harvemmin kuin vanhempiin ikäluokkiin kuuluvat ihmiset. Huolestuttavaa on kuitenkin se, että vuosina 2008-2015 säännöllinen lukeminen on vähentynyt selvästi 25-34-vuotiaiden ryhmässä. Nuorten viikoittain lukevien miesten osuus on laskenut 30 prosentista 23 prosenttiin ja viikoittain lukevien saman ikäryhmän naisten osuus 45 prosentista 36 prosenttiin.

Kyselytutkimuksen perusteella viikoittainen lukeminen on miehillä yleisintä eläkeikäisissä ja naisilla yli 50-vuotiaissa. Selkein jakolinja Ruotsissakin paljastuu, kun tarkastellaan aktiivisten lukijoiden koulutustasoa. Korkeakoulutuksen ja toisen asteen koulutuksen saaneiden välillä on valtava ero säännöllisessä lukemisessa.

Kirja-alan mahdollisuudet vaikuttaa kotien lukemistottumuksiin ovat lopulta melko rajalliset. Haastatellut suomalaiset ja ruotsalaiset kustantajat korostavat, että suurin kirja-alan taistelukeino lukemisen hyväksi on tehdä erilaisille ihmisille kiinnostavia kirjoja ja pitää yllä korkeatasoisen kirjallisuuden tarjontaa Suomessa.

Lukutaidon edistämisen keinot myös jakavat kirja-alaa. Kansainväliset tutkimukset osoittavat lukemisen edistävän ihmisen hyvinvointia, parantavan keskittymistä ja kehittävän sanavarastoa ja kykyä itseilmaisuun. Alan ammattilaisten ja aktiivisten seuraajien keskuudesta kuulee toisinaan puheenvuoroja, joissa pidetään tällaista hyvinvointipuhetta taiteen välineellistämisenä.

”On paljon kirjailijoita, joille taide on itseisarvo. Heitä harmittaa kirjallisuuden välineellistäminen, sellainen puhe, että lukiessa verenpaineikin laskee. Mutta eivät kirjallisuuden sisällöistä puhuminen ja lukemisen myönteisistä hyvinvointivaikutuksista viestiminen sulje toisiaan pois”, WSOY:n kustantaja Anna-Riikka Carlson muistuttaa.

2.3 Kirjallisuus kuvan aikakaudella – digitalisaation vaikutuksia

Kirjallisuus joutuu kilpailemaan entistä kovemmin älylaitteilla aikaansa viettävien ihmisten huomiosta. Musiikki- ja AV-alalle digitalisaatio on jo merkinnyt suurta murrosta jakelussa ja ansainnassa. Kirja-ala on ollut toistaiseksi kehitykseltä paremmin suojassa. Jatkossa kirja-alalla tulee olemaan kaksi kärkeä digitalisaatioon liittyen: toisaalta uusien sähköisten formaattien etsintä, toisaalta lukemisen positiivisten vaikutusten viestiminen.

Printistä vieraantuneita on entistä enemmän, ja heidän tavoittamiseen kirjallisuuden on myös jatkossa tärkeää olla mukana teknologisessä kehityksessä. Käyttöliittymän vieraaksi kokevia on vaikea saada takaisin painetun sanan pariin, vaikka kirjailijoilla, kustantajilla ja kirjakauppiaille olisi tarjolla kuinka kiinnostavaa sisältöä.

Painettu kirja on käyttöliittymänä lähes viimeinen, joka ei hälytä jatkuvasti eri sovellusten ilmoituksia. Älypuhelimet ja sosiaalinen media ovat kuitenkin vaikuttaneet valmiuteemme lukea kirjallisuutta. Rauhoittuminen tuntikausiksi romaanin, esseeteoksen tai runokokoelman äärelle on suurelle osalle ihmisistä entistä vaikeampaa. Tähän kielteiseen ilmiöön havahtuminen on saanut monet myös palaamaan kirjojen pariin.

Sosiaalisen median riippuvuutta aiheuttavasta vaikutuksesta, haitallisuudesta psyykelle tai nuorten minäkuvalle on paljon tutkimusnäyttöä. Näin ollen kehitys kulkee myös vastakkaiseen suuntaan kuin vielä 2010-luvun alussa ennustettiin, jolloin oli suosittua esittää syvällä rintaäänellä profetioita kirjan ja esimerkiksi sanomalehtien kuolemasta. Tällä hetkellä yhä suurempi osa ihmisistä harkitsee sosiaalisen median jättämistä tai sen käyttötapojen muutoksia. Yhdysvalloissa ja Iso-Britanniassa kaikonneita lukijoita on vähitellen palannut painettuun kirjaan.

Neurologi ja dosentti **Markku T. Hyyppä** kirjoitti Parnassossa kesäkuussa julkaistussa artikkelissaan, että uudet tieteellisesti uskottavat tutkimukset osoittavat kirjojen lukemisella olevan positiivisia vaikutuksia niin kognitioiden kehittymiseen kuin elinajanodotteeseen, monen muun positiivisen vaikutuksen lisäksi.

Yksinkertaistaen, jos toisesta kulutustavasta saadaan jatkuvasti kielteisistä vaikutuksista kertovaa tutkimusnäyttöä ja toisesta näyttö viittaa ihmisen kokonaisyhyvinvointia parantavaa vaikutukseen, olisi älytöntä ajatella, jos jälkimmäisestä elävä toimiala ei tarttuisi tutkimustuloksiin ja toisi niitä oikealla tavalla kuluttajien tietoisuuteen.

Kirja-ala voi näin ollen kulkea myös sopivasti digitalisaatiota vastavirtaan. Toinen realiteetti on kuitenkin se, että yhä suuremmalle osalle nuorista ihmisistä painettu kirja alkaa olla käyttöliittymänä vieras. Nämä kuluttajat tavoittaakseen kirja-alan tulee löytää oikeita formaatteja, joissa kirjalliset tarinat ja uusi teknologia kohtaavat.

Lopulta myös Suomessa yleistyneet lukuaikapalvelut vievät kirjallisuuden uusiin tilanteisiin arjen keskellä. Kulutustottumukset ja varsinkin nuorten ikäluokkien arvostukset ovat muuttuneet – entistä harvempi enää kokoaa olohuoneeseensa suuria kirja-, levy- ja elokuvahyllyjä. On tärkeää, että myös kirjalliset sisällöt ovat läsnä siinä välineessä, jonka parissa vietämme valitettavankin paljon aikaa päivittäin.

Musiikissa kulutustottumusten muutokset fyysisistä tallenteista suoratoistopalveluihin ovat vaikuttaneet myös sisältöihin. Selvältä näyttää, että formaattien lisääntyminen tulee vaikuttamaan sisältöihin jossain määrin ja jollain aikavälillä myös kirjallisuudessa. Kirja-ala kuitenkin eroaa musiikkiteollisuudesta siinä, että alan yleisen näkemyksen mukaisesti painettu kirja on pääformaatti vielä pitkään, varsinkin kaunokirjallisuudessa.

Musiikissa yksittäisten kappaleiden julkaisu on korvannut pitkien albumikonaisuuksien tekemisen, mikä on monelle musiikkiromantikolle epätoivottu kehityssuunta. Kertakäyttökulttuuri ja musiikillinen kolmen minuutin pikaruoka korvaa pitkät teokset, joista fanit ja musiikkikriitikot ovat voineet viisastella loputtomasti.

Lukuaikapalveluiden läpimurrossa on keskusteltu myös kulutustavan vaikutuksesta sisältöihin. Äänikirjoina toimivat jatkuvasti jännitystä yllä pitävät, juonivetoiset ja kertojaratkaisuiltaan yksinkertaiset tarinat. Syynä tähän on kuluttamisen tapa, sillä ensimmäistä kertaa kirjallisuus on viety tilanteisiin, joissa ihminen tekee samalla muuta.

Pidempänä kehityskulkuna digitalisaatio on muuttanut tietokirjallisuuden julkaisemista. Helppo ja nopea tiedonhaku on vienyt markkinan osalta tietokirjoista. Suomen tietokirjailijoiden puheenjohtaja Jukka-Pekka Pietiäinen muistuttaa monien aiheiden siirtyneen perinteisiltä yleiskustantamoilta SKY:n ulkopuolisille tahoille.

Myös kustannusalan ammattilaiset myöntävät tämän. Vaikka he eivät suoraan myöntäisi tietokirjallisuuden painottuvan oppaiden ja elämäkertojen julkaisemiseen, toteavat monet, että tietokirjallisuudessa kustannuspäätöksiä on arvioitava entistä tarkemmin.

Kirjallisuuden yksipuolistuminen ja viihteellistyminen on ainakin toistaiseksi kaukaa haettu huoli, mutta formaatin vaikutusta sisältöön ei voi myöskään väistää. Tällaisistakin vaikutuksista pitää kyetä keskustelemaan, vaikka ne nyt kaukaisilta tuntuisivatkin.

Digi luo uusia mahdollisuuksia, mutta kirja-alan ammattilaisten välillä vallitsee konsensus siitä, että alan ylivoimainen ykkösformaatti on vielä pitkään painettu kirja. Ruotsissa kehitys on ollut vauhdikkaampaa, suurelta osin siitä syystä, että lukuaikapalveluiden kansainvälinen edelläkävijä Storytel on ruotsalainen yritys.

”Kustannusalalla työskentely on tällä hetkellä poikkeuksellisen kiinnostavaa, koska käynnissä on toimialan suurin murros 500 vuoteen”. Näin sanoo ruotsalaisen Norstedtsin Otto Sjöberg ja perustelee intonsa sillä, että juuri tällä hetkellä lukuaikapalvelut haastavat kirja-alan perinteistä, yksittäisten teosten myyntiin perustuvaa ansaintalogiikkaa.

Sjöbergin optimismi asettuu kontekstiin, kun muistaa, että ruotsalainen suurkustantamo on samassa konsernissa kirjallisuuden lukuaikapalveluiden suunnannäyttäjänä toiminaan Storytelin kanssa. Toimitusjohtaja korostaa kuitenkin ansaintalogiikkaa laajempia ilmiöitä uskoessaan kirja-alan ydinosaamisen kestäväen formaattien muuttuessa.

”Me olemme ammattilaisia parhaiden tarinoiden löytämisessä. Suurten tarinoiden enemmistö on tehty kirjallisessa muodossa. Meidän on mentävä tämän perustekemisen juurille. Suurin haasteemme formaattien muuttuessa on edelleen sama: löytää julkaistavaksi parhaat tarinat ikinä”, Otto Sjöberg sanoo.

Kuten todettua, kirjallisuuden aktiivisten lukijoiden parissa on havaittavissa liikehdintää myös takaisin painettuihin kirjoihin. Kirjallisuuden kulutustottumukset ehkä erkanevat, mihin pitää kyetä reagoimaan. On kuitenkin vaikea uskoa, että kirja-ala kasvaisi pitkällä aikavälillä vain painettuja kirjoja myymällä.

Perusteena tälle on yleinen yhteiskunnallinen ja teknologinen murros. On perusteet arvella, että lukevat yleisöt eriytyvät toisistaan ja entistä suuremmalle osalle ihmisistä – mikä heidän osuutensa väestöstä sitten onkin, jää nähtäväksi – painettu kirja on täysin vieras käyttöliittymä.

3 Uusia formaatteja ja lukevia esikuvia – kirja-alan avauksia

Negatiivisissa ennusmerkeissä ja laskevissa myyntiluvuissa kahlaamisen jälkeen on hyvä katsoa kirjallisuutta hetken laajemmassa perspektiivissä. On perusteltua sanoa, että vaikka kirja-alan tilanne huolestuttaisi liiketaloudellisesta näkökulmasta, suomalainen kirjallisuus voi määrällisesti ja laadullisesti varsin hyvin.

Kirjailijoita myös arvostetaan edelleen paljon verrattuna moniin muihin taideammatteihin. Suomen Kuvalehti on toteuttanut vuodesta 1991 lähtien ammattien arvostuksesta kertovan kyselytutkimuksen. Vuoden 2018 tuloksissa kirjailija on 379:n ammatin joukossa keskikastissa, sijalla 128.

Huomionarvoista on, että kirjallisuuden tekijät nousevat taide- ja kulttuurialan ammattiteissa kolmanneksi korkeimmalle arkkitehdin ja kapellimestarin jälkeen. Kirjailijan arvostus ei ole romahtanut kyselyssä 2000-luvun aikana, niin kuin on käynyt esimerkiksi kuvataiteilijalle. Kirjallisuuden voi tulkita pitäneen huomioarvonsa viihteellistyvässä ja nopeutuvassa ajassa monia muita taiteenaloja paremmin.

Huolestuttavia merkkejä, suoranaisia uhkia sekä tarvetta yhteisen tekemisen terävöittämiseen kuitenkin on paljon, ja näitä asioita tarkastellaan yksityiskohtaisesti kahdessa seuraavassa alaluvussa. Aluksi kuitenkin muutoksia, jotka voi halutessaan tulkita myös myönteisiksi mahdollisuuksiksi katsoa alaa toisin.

Yhteiskunnan muuttumisen ja teknologisen murroksen keskellä kirjallisuuden tekijöiden, kustantajien ja myyjien on vaikeaa tehdä tyytyväiseksi kaikkia alaa lähellä olevia ryhmittymiä. Kirjallisuutta ammatikseen seuraavat tai aktiivisesti harrastavat ihmiset ovat tyypillisesti kriittisiä, laajasti lukeneita ja poleemisesti mielipiteensä ilmaisevia kansalaisia.

Kirja-alaa syytetään milloin taiteen norsunluutorniin jäämisestä, milloin liiasta kaupallistumisesta. Suomalaisesta kirjallisuudesta puhutaan näissä keskusteluissa yhtenä monoliittina, jossa suurten kustantamoiden kuluvan puolivuotiskauden julkaisulistat ovat koko totuus alan tilanteesta.

Kustantamoiden ohjelmat perustuvat kokonaisarvioon, jossa osasta teoksista toivotaan myyntihittejä, osassa kustantaja tekee nollatuloksen tai pientä voittoa. Kolmas kategoria ovat teokset, joiden tiedetään tuottavan taloudellisesti tappiota, mutta nostavan kustantamon taiteellista profiilia ja ylläpitävän ohjelman tyyllistä monipuolisuutta.

Kustannusala poikkeaa näin ollen monista muista liiketoiminnanalueista. Lahjakkaita tekijöitä myös kasvatetaan pitkällä aikajänteellä, vaikka ensimmäinen tai vielä toinenkaan teos ei näyttäisi kaupalliselta menestykseltä.

Bestsellereiden menekin ja kirjojen kokonaismyynnin laskiessa tulee kysyttäväksi, kuinka pitkään ja kuinka laajasti kustantajilla on varaa ja mahdollisuuksia kustantaa laajasti eri kirjallisuudenlajeja ja myös kokeellisempia teoksia, jotka vievät suomalaista kirjallisuutta taiteellisesti eteenpäin?

Monet alan yritykset ovat jo supistaneet julkaisumääriä. Yleistä julkaistavien kirjojen tason laskua ei ole havaittavissa. Tosin monet alaa läheltä seuraavat tulkitsevat taloudellisen

realismin ohjaavan kustannuspäätöksiä aiempaa enemmän, kun dekkareiden määrä julkaisulistoilla kasvaa.

Toimittajat, kirjailijat ja aktiiviset kirjallisuuden seuraajat toisinaan väittävät, että suuret yleiskustantamot eivät enää julkaisisi esimerkiksi runoutta. Tämä ei kuitenkaan pidä ainakaan täysin paikkaansa. Keskustelussa usein unohtuu, kuinka paljon kirjantekemisen mahdollisuudet ovat tasapuolistuneet viimeisen 20 vuoden aikana.

Oman teoksen julkaiseminen tai pienkustantamon perustaminen on nykyisin merkittävästi helpompaa ja edullisempaa kuin vielä 1990-luvun alussa. Tässä tilanteessa on luonteva kehityssuunta, että markkinoille tulee paljon pieniä yrityksiä, yhdistyksiä ja yhteisöjä, jotka pyrkivät täyttämään omalla panoksellaan jonkin nichen kirjamarkkinan sisällä.

Esimerkiksi usein keskusteluissa esiin nousevaa runoutta on julkaistu Suomessa 2010-luvulla enemmän kuin koskaan aiemmin, mikä kertoo pien- ja omakustantamisen lisääntymisestä. Lajilla on omat arvostetut palkintonsa ja runoklubit täyttyvät eri puolilla Suomea.

Runoudessa on puhuttu jopa hienoisesta buumista. Lyriikkaa lukeva yleisö kuitenkin eriytyy muista lukijoista. On toki edelleen paljon kirjallisuudenharrastajia, jotka tahtovat pysyä kartalla myös suomalaisesta nykyrunoudesta.

Kehityssuunta on kuitenkin se, että hevijuuserit keskustelevat uusista teoksista ja poetiikoista omissa kanavissaan samalla, kun suuren yleisön käyttämissä jakelukanavissa ja joukkoviestimissä runouden näkyvyys vähenee.

Silti, epäkaupalliseksi mielletty kirjallisuudenlaji ennemmin kukoistaa kuin on lähellä kuolemaa. Kustannusalan jättiläiset ja keskisuuret yleiskustantamot, kuten WSOY ja Siltala, valitsevat edelleen jopa esikoisrunoilijoita listoilleen. Samanaikaisesti Poesian kaltaiset ryhmittymät pitävät osaltaan genren vireänä.

Kirja-alalla on monia ongelmia, jotka versovat kirjamyynnin laskusta ja heijastuvat kaikkiin kirjallisuuden ammattilaisiin tekijöistä kustantajiin ja kirjakauppiaisiin. Kustantamoiden ja kirjakauppojen taloudellinen tilanne ei kuitenkaan heijastu kirjallisuuden laatuun ja määrään niin yksioikoisesti kuin usein väitetään.

Osa-alue, johon myynninlasku on jo vaikuttanut, on käännetty kirjallisuus. Käännösromaaneja on entistä vaikeampi saada kirjakauppojen kokoelmiin ja niiden näkyvyys mediassa laajasti ottaen vähenee.

Muun muassa kirjallisuuden vientikeskus FILI kanavoi tukea vähälevikkisen laatukirjallisuuden suomentamista ja julkaisemista varten, mutta useat selvitykseen haastatellut kustantajat kertovat harkitsevansa kustannuspäätöksiä entistä tarkemmin.

”Jo tällä hetkellä Suomessa jää paljon todella hienoa maailmankirjallisuutta kääntämättä. Monet kaunokirjallisuuden käännösten alueet ovat siirtyneet pienten kustantamoiden varaan. Ne jäävät valitettavan usein vähäiselle huomiolle julkaisusta huolimatta”, WSOY:n Anna-Riikka Carlson sanoo.

Suomen kustannusyhdistyksen tilastojen mukaan uusien suomennettujen proosa- ja runoteosten julkaisumäärä ei ole romahtanut 2010-luvun alkuun verrattuna. Toinen

kysymys on se, onko julkaistava käännetty kaunokirjallisuus viihteellistynyt ja painottunut enemmän rikoskirjallisuuteen, joka myy hyvin?

Alan rakenteessa tapahtuu muutoksia entistä nopeammin, mutta tässä kehityksessä kirja-ala ei ole maailmasta erillinen saareke. Verkon ja digitaalisuuden kielteisten vaikutusten rinnalla pitää muistaa, että Internet tarjoaa myös uusia mahdollisuuksia.

Suuretkin kustantamot kokevat, että ne eivät useinkaan saa edustavasti kirjojaan esille kirjakaupoissa. Sosiaalinen media ja Internet tarjoavat markkinointi- ja viestintäkanavana mahdollisuuksia, jotka luovat taitavasti käytettynä pienille toimijoille tasavertaisemmat mahdollisuudet alalta oman paikan ottamiseen ja lukijoiden löytämiseen.

Ruotsalaisen **Emelie Scheppin** kevytdekkarit ovat ehkä kirjallisesti vaatimattomia, mutta hän on ilmiönä kiinnostavia. Varallisuudellaan ja mainostoimistokokemuksellaan Schepp nosti itsensä pöytälaatikkokirjailijasta yhdeksi Ruotsin suosituimmista dekkaristeista. Siellä missä on muutosta, voi nähdä myös mahdollisuuksia.

Toisaalta, Scheppin esimerkin voi nähdä viestivän usein kielteiseksi mielletystä ilmiöstä, jossa kirjailijan kiinnostava hahmo, ammattimaisesti luotu brändi ja stylistin kanssa viimeistelty olemus merkitsevät enemmän kuin kirjallisuuden sisällöt. Nostan ruotsalaisen kuitenkin esiin uudenlaisena yhden ihmisen menestystarinana.

Kuten kaikissa murroksissa myös nyt käynnissä olevassa digitalisaatiossa ihmiset liioittelevat ensin murroksen dramaattisuutta ja vauhtia. Harva ottaa enää vakavasti puheita ”kirjan kuolemasta”, joka oli täysin relevantti lähtökohta paneelikeskusteluun vielä 2010-luvun alussa.

Tutkimukset ja kyselyt osoittavat, että painettu kirja on yhä arvostettu ja suosittu käyttöliittymä ja osa ihmisistä palaa sen pariin kyllästyttyään nykyhetken hälyyn tai kaivatessaan irtiotta siitä. Uusia, hullujakin, avauksia tarvitaan. Niitä tekemään tulisi hakea ihmisiä, joilla ei ole kirjallisuudesta ja kirja-alasta valmiiksi luutunutta käsitystä.

Monet tähän selvitykseen haastatelluista ammattilaisista nostivat esiin kirja-alan väitetyn kuppikuntaisuuden. Murrosaika pakottaa ajattelemaan kirjallisuuden olemusta ja lajirajoja uudelleen, mikä antaa oikein hyödynnettynä mahdollisuuksia uusiin oivalluksiin ja avauksiin. Uudet innovaatiot ja ideat tulevat usein ihmisiltä, joilla ei ole valmiiksi syntyneitä ajatuksia kyseisestä toimialasta ja sillä menestymisestä.

Gummerus Kustannuksen toimitusjohtaja **Anna Baijars** mainitsee ruotsalaisen Novellixin, joka on tuotteistanut uutuus- ja klassikkonovellit uudella tavalla. Asemilla ja kaupoissa myytävät, 39 kruunua (noin neljä euroa) maksavat kirjaset on suunniteltu sen kokoisiksi, että ne on helppoa ostaa mukaan matkalukemiseksi älypuhelimien selaamisen sijasta.

Jos uskomme, että – kuluneesti sanottuna – muutos on uusi normaali, on suhtauduttava entistä avoimemmin uudenlaisiin kuluttajien tarpeista ja toiveista lähteviin avauksiin. Miten laadukas kirjallisuus löytää lukijansa tänään ja huomenna? Varmasti suurelta osin kovakantisena kirjana, joka on ostettu mukaan kirjakaupan hyllystä.

Mutta ennakkoluulottomalla ideoinnilla kirjoille voisi olla lukemattomasti uusia nykyaikana relevantteja kuluttamisen tapoja. Tämän ei tarvitse olla ristiriidassa taiteellisesti kunnianhimoisten romaanijärkäleiden tai runoteosten julkaisun kanssa.

Kuten todettua, suomalainen kirjallisuus ei ole kriisissä, mutta suomalainen kustannusala on murroskohdassa. Millaisia asioita alan pitäisi yhdessä ja erikseen tehdä? Saako suomalainen kirja-ala äänensä yhteiskunnallisessa keskustelussa esiin, ja onko alalla ylipäätään yhteistä sanomaa päättäjien suuntaan?

Seuraavassa kahdessa alaluvussa tuodaan esiin ammattilaisten näkemyksiä alan kehittämiskohteista sekä siitä, onko kirjallisuuden julkinen tuki tällä hetkellä kohdallaan Suomessa? Entä tekevätkö kirjailijat ja kustantajat tarpeeksi hyvin yhteistyötä?

3.1 Yhteistyö ja terästyminen – mitä kirja-alan tulisi tehdä

Taloustoimittaja **Terho Puustinen** kirjoitti Image-lehden blogissa vuonna 2016 kirja-alan tilanteesta ja tuli siihen johtopäätökseen, että kustantajien olisi valittava tiensä yleishyödyllisen taidealan ja kovan bisneksen väliltä.

”Kirja-alan pitäisi kuitenkin päättää pian, onko se bisnestä vai vain taidetta. Jos se haluaa olla vain taidetta, se kutistuu, amatöörimäistyy ja säätiöityy. Siitä tulee pienen eliitin suuri harrastus. Jos kirjallisuus haluaa olla bisnes, se kohtaa rohkeasti ongelmat, tarttuu hanakasti mahdollisuuksiin ja ryhtyy oikeasti kilpailemaan ihmisten ajasta ja suosioista”, Puustinen kirjoittaa.

Kun asiaa kysyy suomalaisilta kustantajilta, on yleinen näkemys, että Puustisen kuvaama tilanne on ehkä vastannut joskus totuutta mutta ei enää pitkään aikaan. Kirja-alalle ei ole uusi havainto, että kirjoja pitää pystyä myymään, jotta voisi tehdä taiteellisesti kunnianhimoisia julkaisuja.

”Alan vanhoissa linnakkeissa ajateltiin ehkä aiemmin niin, että markkinointi uhkaisi kirjallisuuden integriteettiä. Mutta minun olisi hirveän vaikea kuvitella enää nykypäivänä, että sellaista asennetta löytyisi mistään talosta. Lukijoiden löytäminen kirjalle on meidän ydintehtäviämme. Kaikki varmasti tunnistavat tämän”, Anna Baijars sanoo.

Baijars muistuttaa, että jokaisessa talossa on nykyisin ammattitaitoa markkinointiin. Sitä pitää kuitenkin tarkastella sekä kustantamoissa sisäisesti että alalla yleisesti, onko kirja-ala tarpeeksi innovatiivinen markkinoimaan tuotteitaan.

Myös Bonnier Kirjat Suomen Timo Julkunen pohtii, että ala voisi suhtautua vielä nykyistä kekseliäämmin siihen, miten kirjoista tehdään ilmiöitä.

”On kaksi säiettä. Ensimmäinen on kirjallisen kuluttamisen kova ydin, se kirjamessuilla käyvä porukka. Mutta suuren yleisön löytämiseksi pitää tehdä asioita vähän eri tavalla. Esimerkiksi elokuva-alalla ja musiikissa panostetaan suuresti julkaisuviikonloppuun, siihen miten rakennetaan ja luodaan pöhinä”, Julkunen vertaa.

Helsingin kirjamesseut teki tänä syksynä uuden yleisöennätyksensä, uusia kirjallisia tapahtumia syntyy kaiken aikaa niin pääkaupunkiin kuin muuallekin Suomeen ja useimmissa niistä käy hyvin yleisöä.

Usein kuulee sanottavan, että perinteisissä kirjallisuustapahtumissa yleisön keski-ikä nousee, mutta se kertoo ennen kaikkea nuorempien ikäluokkien odotuksista tapahtumiin liittyen, ei siitä, etteikö nuoria saisi oikeanlaisella kirjallisuusohjelmalla liikkeelle.

Lähes kaikki tähän selvitykseen haastatellut suomalaiset kustantajat kertoivat panostavansa entistä enemmän kirjallisten tapahtumien tekemiseen. Yleinen kokemus on, että ihmiset ostavat kassikaupalla kirjoja, kun ne tuodaan heidän luokseen. Tämä vaatii alan ihmisiltä uudenlaista osaamista ja kirjailijoilta valmiutta esillä olemiseen.

Anna Baijarsin mukaan viimeistään 2000-luvun loppupuolella alkanut kustannusalan murros on johdattanut kirjailijat ja kustantajat puhumaan markkinoinnista ja brändeistä.

Yhtenä positiivisena vaikutuksena on ollut kustantamon merkityksestä ja roolista keskustelu, mikä on edistänyt eri osapuolten yhteisymmärrystä. Kirjailijat ovat itsekin heränneet markkinoinnin tarpeeseen. Samalla kun he kiroavat sitä, he myös vaativat sitä.

Useat tähän selvitykseen haastatellut ammattilaiset mainitsevat kustantajien ja kirjailijoiden välisen epäluulon ja suoranaisen vastakohta-asetelman olevan vieläkin olemassa, ainakin jossakin määrin.

Kirjailija **Tiina Raevaara** kirjoitti aiheesta kolumnin Helsingin Sanomiin toukokuussa 2016 otsikolla ”Ammattimainen kirjailija etsii ammattimaista kustantamoaa”.

Raevaara kertoo kuulevansa edelleen monelta kollegaltaan viestiä siitä, että kustantamo ei halua keskustella esimerkiksi kirjaideoista, vaan asia jätetään kirjailijan vastuulle. Hänen mielestään kirjoja voisi ja tulisi tehdä entistä enemmän alan eri ammattilaisten tiiviissä yhteistyössä.

”Menestykseksi noussutta **Salla Simukan Lumikki**-trilogiaa hiottiin käsittääkseni yhteistyössä kirjailijan, kustantamon ja agentin kanssa. Miksei tällaista tehdä yhdessä enemmän? Markkinointi- ja kustantamoihmisillä on ammattilaisina näkemys siitä, mikä tällä hetkellä lukijoita kiinnostaa. Sitä tietoutta voisi tuoda enemmän näkyville, vaikka tietysti kirjailija lopulta päättää, mitä hän käyttää ja mitä ei”, Tiina Raevaara perustelee.

Epäluuloisuus ei koske pelkästään kirjailijoiden ja kustantajien välistä tekemistä. Kirjakauppaliitto ja Suomen kustannusyhdistys kyllä ovat samassa rintamassa yhteiseksi koetuissa asioissa, mutta yleinen ääneen lausuttu kokemus ammattilaisten keskuudessa on, että pieni toimiala voisi tehdä paljon enemmän nykyistä tiiviimmällä yhteistyöllä.

”Toivon, että pystyisimme vähän nykyistä paremmin muodostamaan yhteisen näkemyksen siitä, millaisia asioita haluamme viedä poliitikoille. Keskusteltuani kansanedustajien kanssa he ovat todenneet, että ei heitä kustannusala tai kirjakauppa-ala lähesty millään vahvalla lobbausviestillä. Arvonlisäverokannan merkitys alalle tiedetään, siinä se. Mutta eihän meillä ole sellaista suurta yhteistä lobbausviestiä”, Anna Baijars sanoo.

Koko maailma on muuttunut helpoksi ja nopeaksi. Asioiden tekeminen liian helpoksi on ihmisten aliarvioimista. Päätös ehkä syntyy ennen sen saapumista tietoisuuteemme, mutta

digitaalinen maailma ja sen häly tekevät meistä viettikoneita, kirkkaimmin välkkyvän bannerin klikkaajia.

Kirjallisuus ja taide ylipäätään ovat viimeisiä asioita, jotka tässä yhteiskunnassa pitävät yllä henkistä, kriittistä ulottuvuutta. Kirjallisuus merkitsee kymmenille tuhansille suomalaisille valtavasti, se on luonut monille oman ajattelun, oman persoonallisuuden rakentumisen avainkokemuksia.

Voisi kysyä, miksei tällaisista asioista keskustella julkisuudessa? Minkä teoksen lukemalla poliittinen päättäjä löysi kutsumuksensa, mikä romaani ohjasi minuuden kehittymistä siksi ihmiseksi, joka hän on.

Kaikkien kirjallisuuden parissa työskentelevien pitäisi ottaa haasteeksi, miten lukemisen supervoimasta viestitään, miten sivistys ja lukeneisuus palautettaisiin yhteiskunnallisesti arvostetuksi ominaisuudeksi? Paluuta vanhaan yhtenäiskulttuuriin ei ehkä ole, mutta tärkeää onkin se, miten eri tavalla samakin teos puhuttelee eri ihmisiä.

Monia eri elämänalueilla menestyviä yhdistää, että he lukevat tai ovat lukeneet paljon. Hyvinvointi- ja myyntipuheen lisäksi julkisuudessa tarvitaan tällaista puhetta kirjallisuuden merkityksestä ihmisten omassa elämässä ja laajemmassa yhteiskunnallisessa kontekstissa.

Ala voisi hyödyntää tunnettuja kasvoja vielä nykyistä paremmin. Lukemista ja kirjallisuutta viedään yleisöille edelleen joissakin yhteyksissä kansanvalistushengessä. Sen rinnalla pitäisi puhua sisällöistä, kertoa lukevien ihmisten omalla suulla tarinoita kirjallisuuden vaikutuksista, joka on monien kohdalla ensimmäistä kertaa avannut silmät katsomaan maailmaa uudella tavalla, herättänyt ajattelun.

3.2 Verokanta ja tuotantotuki – yhteiskunnalliset tukimuodot

Suomessa valtio tukee kirjallisuudessa ennen kaikkea alkutuotantoa, siis kirjailijoita ja kääntäjiä sekä välillisenä tukena kirjastoja ja kirjallisuusvientä. Pienen kielialueemme kirjallisuuden taiteellinen monipuolisuus olisi välittömästi uhattuna, jos valtion ja säätiöiden apurahajärjestelmälle tapahtuisi jotakin.

Suomen kirjailijaliiton tänä vuonna teettämän selvityksen mukaan apurahojen kokonaismäärä oli 28 prosenttia kirjailijoiden kokonaistuloista, ja apuraha saaneista kirjailijoista 71 prosenttia piti niiden merkitystä erittäin tärkeänä omalle toimeentulolleen.

Samana tutkimuksen mukaan säätiöiden ja valtion myöntämien avustusten merkitys on korostunut 2010-luvulla. Kirjamyynnin lasku ja sitä myötä kustantajilta saatujen tilitysten pieneminen ohjaa tekijöiden toimeentuloa riippuvaisemmaksi säätiöistä ja valtiosta.

Tähän selvitykseen tehdyissä haastatteluissa monet kustantajat ovat nostaneet esiin myös kustantamisen tukemisen tarpeen. Koneen säätiö on viime vuosina tukenut huomattavilla summilla Into Kustannuksen ja Poesian hankkeita, joilla on pyritty edistämään tietokirjallisuuden ja runouden näkyvyyttä.

Kustantamisen tuet tulisivat kyseeseen etenkin sellaisessa kirjallisuudessa, joka muuten uhkaksi jäädä julkaisematta tai jonka julkaisupäätöksiä nykytilanteessa harkitaan aiempaa enemmän. Kirjastolaitoksella ja kirjallisuusviennillä on jo olemassa omat tukimuotonsa.

”Kustannusala on ainoa ala tässä kulttuuribisneksessä, jota ei tueta. Tukijärjestelmistä on hirveän vaikea puhua tänä aikana, kun kaikkien pitäisi pärjätä omillaan. Olemassa olon edellytykset on kuitenkin paljon pienemmät tällaisella pienellä kielialueella kuin suuremmilla”, Gummeruksen toimitusjohtaja Anna Baijars muistuttaa.

Suomi on pienenä kielialueena eristäytynyt kirjamarkkina. Kirjallisuusvientiin erikoistunut agentuuriverkosto on kunnolla ammattimaistunut vasta 2010-luvulla. Suuri haaste on, että suomalaisen kirjan käännösoikeuksia kaupatakseen on yleensä tarpeen tuottaa näytekäännös, koska suurin osa ostajista ei ymmärrä alkukielistä teosta.

Kirja-alalla on paitsi kaupallisia tavoitteita myös tehtävä suomenkielisen kirjallisuuden ylläpitäjänä ja suomen kielen vaalijana. Kirja-alan ammattilaisten yhteisenä päämääränä on eri toimijoiden välisen yhteistyön tiivistäminen ja alalle tärkeiden avausten ajaminen entistä vahvemmin yhteisenä rintamana. Monet korostavat kustannus- ja kirjakauppa-alan olevan erillään niin pieniä toimialoja, että niiden ääni ei pääse yksinään kuuluviin.

Suomen kustannusyhdistys, Kirjakauppaliitto ja Medialiitto ovat yhdessä asettaneet tavoitteeksi sanoma- ja aikakauslehtien sekä kirjojen nollaverokannan. Verokantaa nostettiin vuonna 2012, keskellä taantumaa ja alojen rakenteellista muutosta.

”Olen sanonut muissakin yhteyksissä, että Kirjakauppaliitto ja Suomen kustannusyhdistys ovat vanhoja ja kunnianarvoisia organisaatioita, mutta voisiko olla aika perustaa jokin kokoava kirja-alan järjestö. Liitot tekevät nykyisellään yhteistyötä, mutta se on eri asia kuin se, että olisi yksi vahva liitto, joka edistäisi koko alaa”, Otavan toimitusjohtaja Pasi Vainio perustelee.

Ruotsissa kirjan arvonlisäverokanta on 6 prosenttia, siis Suomen 10 prosentin arvonlisäverokantaa alempi. Suurissakin eurooppalaisissa maissa on verotuksellisia, välillisiä ja suoria avustuksia myös kustantamiselle. Suomessa esimerkiksi opetusministeriön myöntämä laatukirjallisuuden tuotantotuki loppui ja siirrettiin kirjastojen ostovaroihin 2000-luvun alussa.

Norja mielletään tukimuodoissaan kirjallisuuden ja kirjailijoiden ihannemaaksi. Valtion tukiestojärjestelmä tuo vahvan selkänöjan maan kustantajille ja kirjallisuuden tekijöille. Laatuselan läpäisseitä norjalaisia uusia kaunokirjoja ostetaan kirjastoihin yli 700 kappaleen ja tietokirjoja lähes 800 kappaleen erä.

”Usein tuet torjutaan Suomessa toteamalla, että meillähän on vapaa markkinatalous. No niin on Ranskassa ja Saksassa ja monissa muissa maissa, mutta niissä pidetään kansallisen kirjallisuuden elinvoimaisuutta niin tärkeänä asiana, että erilaisia tukijärjestelmiä on luotu ihan eri tavalla kuin meillä”, Anna Baijars toteaa.

Suomi esitetään kotimaisessa mediassa toisinaan kirjojen suurvaltana. Perusteena kerrotaan vuosittain julkaistavien kirjojen lukumäärä. Se onkin Suomessa suhteellisesti tarkasteltuna suuri, kun mukaan lasketaan kaikki vuosittaiset teokset.

Tällöin mukana on kuitenkin myös omakustanteet ja kaikenlaiset kotiseutuhistoriikit, jotka Kansalliskirjaston tietokannassa huomioidaan. Eri maiden kustannusyhdistysten julkaisumäärien vertailussa Suomi asettuu kansainväliselle keskitasolle, ollen suhteellisessa vertailussa hienoisesti Ruotsin perässä ja jääden selkeästi tilaston kärkipäässä olevista Norjasta, Tanskasta ja Islannista.

Suomalaista kirjakauppa-alaa vertailtaessa kävi ilmi, että Suomessa on merkittävästi vähemmän kirjan erikoisliikkeitä kuin esimerkiksi saman väestöpohjan Norjassa ja Tanskassa. Päättäjien silmissä kirjatalot nähdään eri tavalla omillaan toimeen tulevana bisneksenä kuin esimerkiksi elokuva-ala tai musiikkiala. Suomalaisen kirjallisuuden rakenteet eivät ole kuitenkaan niin vahvoja, että niitä olisi varaa jättää vain markkinalogiikan varaan ja toivoa parasta.

Suomessakin kirjoilla toki on alennettu 10 prosentin arvonlisäverokanta, ennen pitkää myös sähköisillä julkaisuilla, mutta siitä huolimatta alan toimijoiden tulisi käydä vielä ärhäkkäämpää ja avoimempaa keskustelua suomenkielisen kirjallisuuden merkityksestä. Kirjallisuuden ammattilaiset ovat suurelta osin itse vastuussa tämän keskustelun käynnistämisestä sekä alalle keskeisten asioiden lobbaamisesta.

Aiemmin laajasti keskusteluissa olleen kirjan verokannan lisäksi esiin nousevat myös muun muassa säätiöiden tuki kustannushankkeille ja uutena asiana Sanaston toiminnanjohtajan **Anne Saloman** esiin nostama mahdollisuus elinkeinoelämän tukien saamisesta kirja-alalle.

Salomaan mukaan kirja-alan tulisi olla lobbaamassa Business Finlandilta vastaavanlaista tuotantokannustinmallia, jossa AV-ala ja musiikkiteollisuus ovat jo olleet aktiivisia. Kustantajat ja kirjakauppiat ovat lähteneet asiassa takamatkalta, sillä ne eivät ole olleet 2010-luvulla suoran valtiontuen piirissä.

Kehittämisen- ja innovaatiotuet olisivat muiden kulttuurialojen ohella kirja-alalle tärkeitä digitaalisena murrosaikana. Norstedtsin Otto Sjöberg arvioi, että mikäli sähköisten julkaisujen markkinaosuus edelleen kasvaa, voi osan keskikokoisista ja pienistä kustantamoista olla vaikea pärjätä formaattien muuttuessa.

Kirja-ala on mielletty Suomessa bisnekseksi. Laajasti ajateltuna tiukentunut kilpailutilanne ja yhteiskunnan murros luovat kuitenkin alalle tiettyjä epävarmuuksia, joihin toimialan tulisi kirja-alan ammattilaisten mielestä pystyä vastaamaan nykyistä paremmin yhtenä joukkona.

Sivistyspuhettakaan ei sovi väheksyä. Tätä ei tulisi tehdä kansalaisten suuntaan, sormea heristäen. Sen sijaan poliitikot tulee saada ymmärtämään lukutaidon heikkenemisen merkitys suomalaiselle yhteiskunnalle. Huolestuttavaa viestiä kertovat tuoreimpana esimerkkinä Tilastokeskuksen 21. marraskuuta julkaistut eri kulttuuriharrastuksia mittaavat tilastot.

Kaikkien muiden taideharrastusten suosio on pysynyt edellisestä kyselystä, vuodesta 2002, lähtien melko samalla tasolla, mutta kirjoittamisen harrastaminen on romahtanut. Kun vuonna 2002 kaunokirjallisuuden kirjoittamista harrasti suomalaisista yli 10-vuotiaista naisista vielä noin 15 prosenttia, vuoden 2017 kyselyssä heitä on enää noin 7 prosenttia.

Miesten kohdalla kirjoitusharrastus on pysynyt muutamassa prosentissa, mutta vuoden 2017 luvut ovat miestenkin osalta mittaushistorian matalimmat. Kaikki huomioiden suomalaisista 12 prosenttia harrasti kaunokirjallisuuden kirjoittamista vuonna 2002, kun nyt aktiivisia kirjoittajia on enää noin 6 prosenttia.

Nopeana vastauksena mieleen nousee, että kirjoittaminen on siirtynyt digitaalisiin kanaviin, kuten blogeihin. Blogin kirjoittamista saman kyselyn mukaan harrastaa kuitenkin vain 2 prosenttia yli 10-vuotiaista suomalaisista. Tilastokeskuksen johtopäätös on: ”sähköinen viestintä on varsin lyhyessä ajassa muuttanut kirjoittamisen kulttuuria hyvin syvällisellä tavalla”.

Monista positiivisista ilmiöistä huolimatta on epävarmaa, kuinka suuresti yhteiskunnallinen murros vaikuttaa kirjallisuuteen ja lukemiseen pitkällä aikavälillä. Saadakseen omia aloitteitaan läpi sekä kehittääkseen kirjallisuuden muotoja digitaalisuuden edetessä, kirja-alan tulisi esiintyä vahvemmin yhtenä alana ja rintamana.